

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

JARNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ PRÁCE 2017

*Sborník příspěvků z mezinárodní konference
v rámci udržitelnosti projektu*

**Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu
Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií**

Ostrava 2017

JARNÍ ŠKOLA 2017

Sborník příspěvků z mezinárodní konference Jarní škola sociální práce, která se konala ve dnech 4. – 7. 4. 2017. Na Mezinárodní konferenci Jarní škola sociální práce prezentovali své příspěvky studenti a studentky doktorského studijního programu v rámci udržitelnosti projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií*, č. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Editoři: Marie Špiláčková, Barbora Gřundělová

Recenzenti: doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.; doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.; doc. RNDr. Ivana Loučková, CSc.; doc. PhDr. Jelena Petrucijová, CSc.

Počet stran: 51

Vydání: první

Místo a rok vydání: Ostrava 2017

Vydavatel: Ostravská univerzita
Fakulta sociálních studií
Dvořákova 7
701 03 Ostrava

Za obsahovou a jazykovou stránku textu odpovídá autorka/autor.

© Ostravská univerzita, 2017

ISBN 978-80-7464-927-1

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2017

*Proceedings of the Conference
within project sustainability*

**Enlarging and Developing of Research Team at the
University of Ostrava, Faculty of Social Studies**

Ostrava 2017

SPRING SCHOOL OF SOCIAL WORK 2017

Proceedings of the Methodological sessions of the *Spring School of Social Work 2017*, held on 4th–7th April 2017 within the project sustainability *Enlarging and Developing of Research Team at the University of Ostrava, Faculty of Social Studies*, # CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Edited by Marie Špiláčková, Barbora Grundělová

This publication reflects the views only of the authors and the Conference organiser – Faculty of Social Studies OU cannot held responsible for any use which may be made of the information contained herein.

The basic corrections to the texts were made, however, their contents are a sole responsibility of the authors, which provided them.

Acknowledgements:

This book is a collection of selected papers given at the the *Spring School 2017*. The project team and the editor would like to thank:

- All those who contributed to the conference.
- The authorities of the Faculty of Social Studies, University of Ostrava for their support and encouragement.
- Nemethová Pavla for coordinating work.

© University of Ostrava, 2017

ISBN 978-80-7464-927-1

OBSAH

I. Introduction to the Book of Proceedings	
<i>Marie ŠPILÁČKOVÁ</i>	6
II. PhD. Students' Session	
Sociální práce a sociální důsledky života s HIV/AIDS	
<i>Monika BJELONČÍKOVÁ</i>	8
Matka s rizikovou konzumací návykových látek: reflexe intervencí sociální práce	
<i>Petra FELLER STANIEKOVÁ</i>	17
Konstrukce významů genderu sociálními pracovníky a pracovníci sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi a vliv této konstrukce na jejich profesionální jednání	
<i>Barbora GRUNDĚLOVÁ</i>	25
Sociální práce s adolescenty opouštějícími pěstounskou péči	
<i>Tereza POLOCHOVÁ</i>	32
Situační analýza zdrojů pomoci obyvatel žijících v sociálně vyloučených lokalitách na území Moravskoslezského kraje	
<i>Zuzana STANKOVÁ</i>	37
Sociální práce v italských sociálních družstvech	
<i>Šárka ULČÁKOVÁ</i>	42

I. INTRODUCTION TO THE BOOK OF PROCEEDINGS

11. ROČNÍK MEZINÁRODNÍ JARNÍ ŠKOLY SOCIÁLNÍ PRÁCE

Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity (dále jen „FSS OU“) pořádala v Ostravě ve dnech 4. – 7. dubna 2017 již tradičně Mezinárodní Jarní školu sociální práce. Letošního 11. ročníku se zúčastnilo celkem 57 studentů a studentek, akademiků a akademiček, z čehož bylo 40 ze zahraničních univerzit: z německého Eichstättu, Landshutu, Koblenze, Brém, anglického Hertfordshire, finského Kuopia, slovenské Trnavy, francouzského Lille, rakouského Dornbirnu a polské Lodže a také studenti z Itálie, Moskvy, Portugalska, Rwandy a Turecka.

Konference je zacílena zejména na studenty a studentky doktorských a navazujících magisterských studijních programů sociální práce z České republiky a ze zahraničí. Jejím smyslem je přispívat k odborné diskuzi na aktuální témata v oblasti sociální práce, sdílet nové poznatky, poskytovat prostředí pro relevantní zpětnou vazbu studujícím a podporovat internacionalizační principy, ke kterým se fakulta hlásí.

Mezinárodní Jarní škola svými aktivitami (přednáškami a workshopy) podporuje nejen rozšiřování a rozvoj vědeckovýzkumného týmu OU FSS, ale i udržitelnost projektu „Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu OU FSS“ („VEDTYM“), jehož aktivity jsou její nedílnou součástí. V návaznosti na uvedený projekt byl program Jarní školy rozšířen o odbornou metodologickou část, jednalo se o přednášku a workshop pro studenty a studentky doktorského studia s profesorem Mariuszem Granosikiem z Polska na téma *Social Work Research. Grounded Theory* a o přednášku profesora Detlefa Bauma z Německa na téma *Urban Sociological Accesses to Social Work*. Součástí sborníku je prezentace šesti příspěvků doktorandek FSS OU, zachycující projekty jejich disertačních prací.

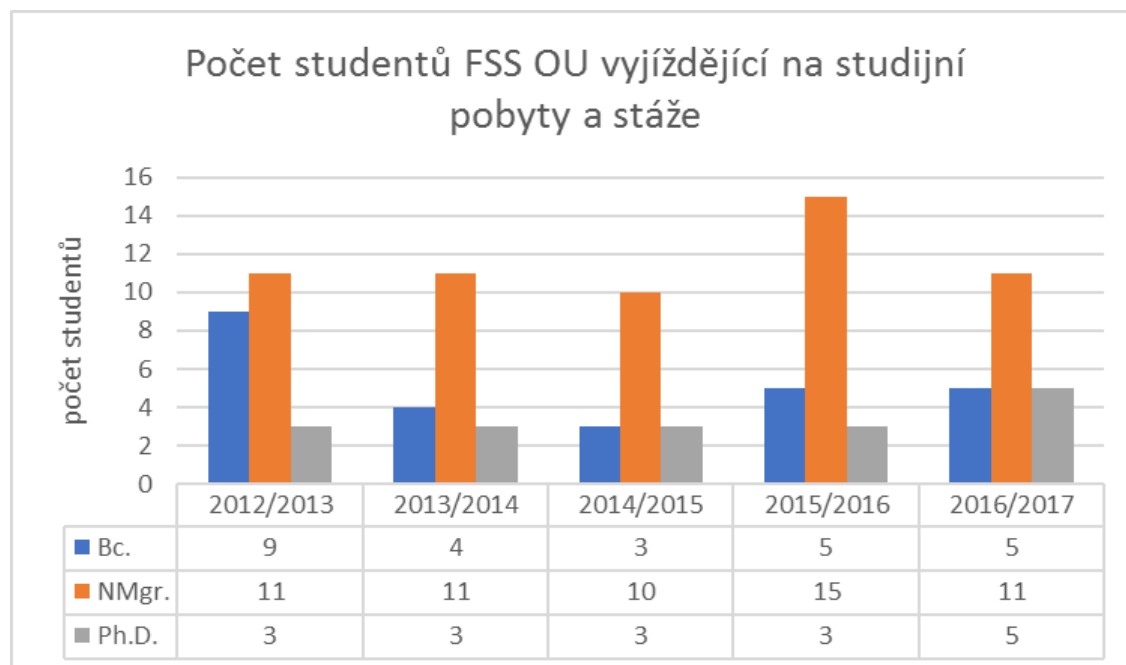
Jarní škola je ideálním prostředím pro navazování, budování a upevňování mezinárodních kontaktů, které přispívají k efektivnější spolupráci se zahraničními partnerskými insitucemi na poli tvůrčí a vzdělávací činnosti. Posilování internacionalizace studia je jedním z prioritních cílů FSS OU.

V posledních pěti akademických letech (2012/2013–2016/2017) vyjelo do zahraničí celkem 101 studentů (myšleno i studentek) fakulty, a to jak na studijní pobyty, tak na studijní nebo pracovní stáže. Konkrétně se jednalo o 26 studentů z bakalářských oborů, 58 studentů z navazujících magisterských oborů a 17 studentů z doktorského studijního oboru. Níže uvedený Graf 1 shrnuje počty studentů v jednotlivých akademických rocích a dle příslušného typu studia. Vzhledem k celkovému počtu studentů FSS OU se procentuálně jedná průměrně o téměř 3 % studujících, kteří využívají mezinárodní prostředí pro své studium nebo praxi, jak ukazuje Graf 2. Podle zachyceného vývoje můžeme hovořit o rostoucím trendu ve výjezdech studentů

fakulty do zahraničí, což nám představuje červená křivka ve druhém grafu. Věřme, že tento roustoucí trend bude pokračovat i v budoucnu.

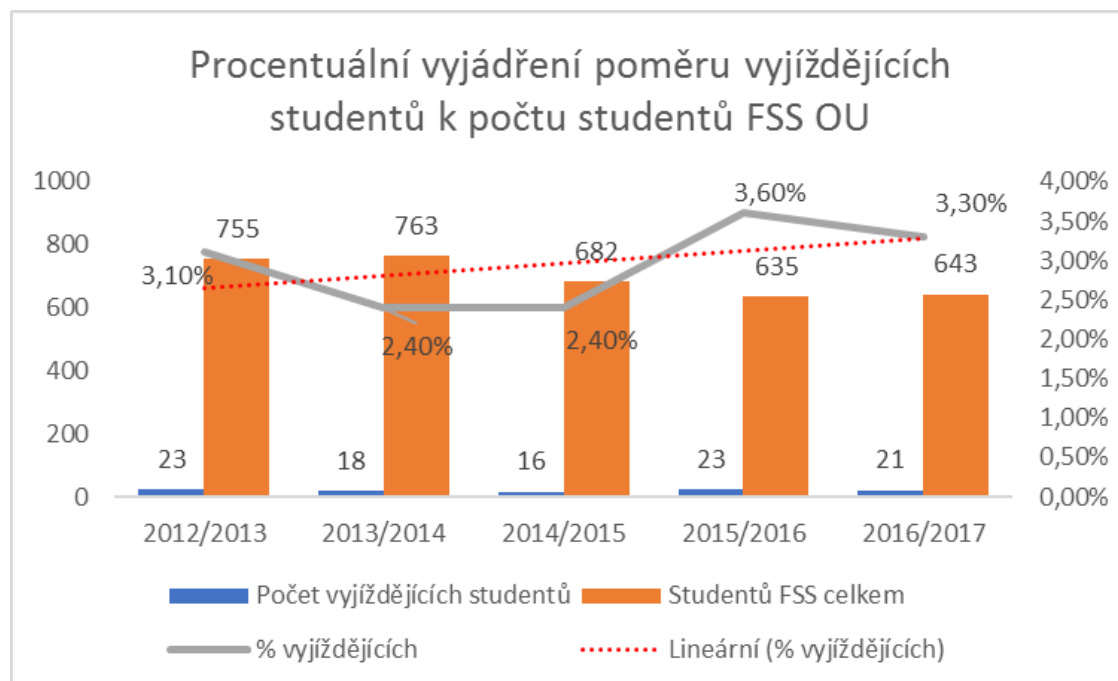
Marie Špiláčková

Graf 1

Zdroj: odd. ZV FSS OU, 2017

Graf 2

Zdroj: odd. ZV FSS OU, 2017

II. Ph.D. Students' Session

SOCIÁLNÍ PRÁCE A SOCIÁLNÍ DŮSLEDKY ŽIVOTA S HIV/AIDS

Monika BJELONČÍKOVÁ

University of Ostrava, Faculty of Social Studies, Ostrava (Czech Republic)

Abstract

Article presents partial results of the qualitative research inquiry conducted in 2016 with the main aim to identify and analyze interpretations of social consequences of life with HIV/AIDS. The research is a part of the authors dissertation project, who is studying at Faculty of Social Studies University of Ostrava.

Keywords

HIV/AIDS, Social Constructionism, Social Work.

ÚVOD

Od objevení se pandemie HIV/AIDS sehrává sociální práce klíčovou roli v organizování a poskytování služeb v oblasti prevence a pomoci lidem žijícím s HIV/AIDS a lidem ohroženým nákazou tímto onemocněním. Navzdory pokroku v oblasti léčby zůstává prostým faktem, že základem pro snižování nových případů diagnostik a v minimalizování lidského utrpení je právě prevence. Reakce na měnící se zátěže jednotlivých regionů a skrytých populací, tj. těch žijících s HIV/AIDS a v největším riziku nákazy, se pro současnou praxi sociální práce stávají výzvou. Příští generace sociálních pracovníků se stane svědkem expanze pandemie pravděpodobně do všech kontextů praxe sociální práce (Natale, 2010).

Téma HIV/AIDS je v České republice vysoce aktuální, neboť počet nově diagnostikovaných případů HIV/AIDS prudce narůstá. Jedním ze zásadních problémů je pozdní diagnostika onemocnění. Dalším charakteristickým trendem je prodlužování délky života s HIV, včetně osob, které se s HIV dožívají důchodového věku a/nebo zakládají své rodiny.

Článek představuje parciální výsledky výzkumu¹ realizovaného v roce 2016 a jeho cílem je pojednat o tom, jak účastníci výzkumu interpretují proces (ne)naplňování svých potřeb v kontextu potřeby spolupráce se sociální prací. Výsledky výzkumu jsou rámovány teoriemi sociálního konstrukcionismu a symbolického interakcionismu.

¹ Výzkumný projekt SGS04/FSS/2016 „Identifikace a analýza vnímaných sociálních důsledků života s HIV/AIDS“ byl finančně podpořen v rámci studentské grantové soutěže specifického vysokoškolského výzkumu na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity.

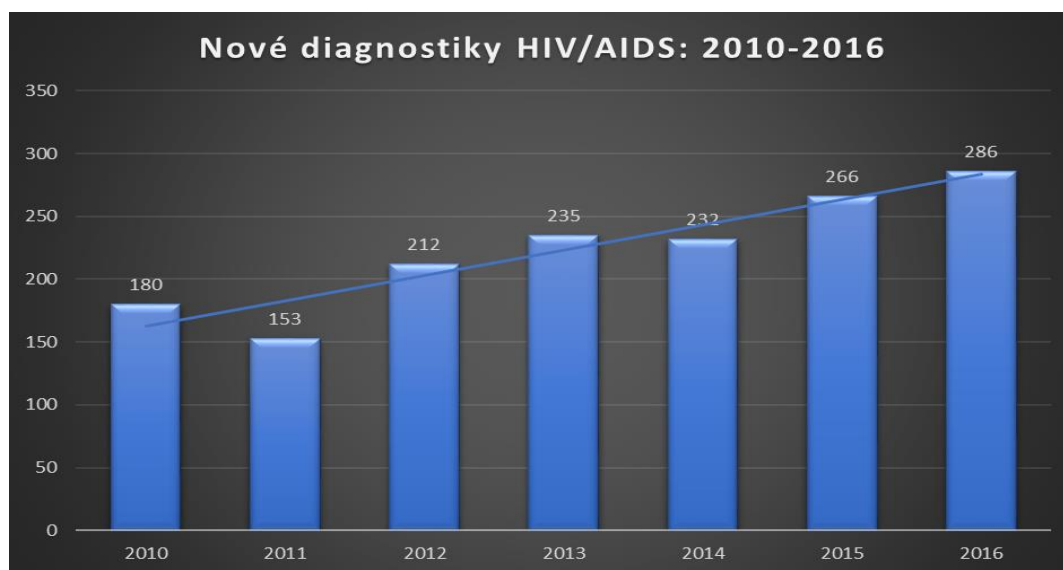
Jako metoda analýzy dat byla zvolena sociálně konstrukcionistická zakotvená teorie blíže popsaná Charmaz (2000, 2009).

TEORETICKÝ RÁMEC

HIV (Human Immunodeficiency Virus) je virus lidské imunodeficiency. V případě neléčení, může virus vést k rozvinutí nemoci AIDS (Acquired Immunodeficiency Syndrome) – syndromu získané imunitní nedostatečnosti. Oproti jiným virům se lidské tělo nemůže HIV zcela zbavit. HIV napadá lidský imunitní systém, specificky buňky bílé krevní řady T-lymfocyty (CD4+), které organismu pomáhají bojovat s bakteriálními, plísňovými a/nebo virovými infekcemi. V případě, že je HIV pozitivní člověk neléčený, množství těchto buněk se v jeho těle snižuje, čímž se člověk stává náchylnější k infekcím a dalším přidruženým nemocím. Pro onemocnění AIDS je charakteristický nízký počet CD4 buněk (u zdravých lidí se počet buněk pohybuje od 500 buněk/mm³ do 1600 buněk/mm³; u nemocných AIDS tento počet padá pod 200 buněk/mm³), výskyt oportunních infekcí, či nádorů, tuberkulóza, Kaposiho sarkom apod. AIDS je poslední stadium HIV infekce a nerozvine se u každého HIV pozitivního (aids.gov, 2016).

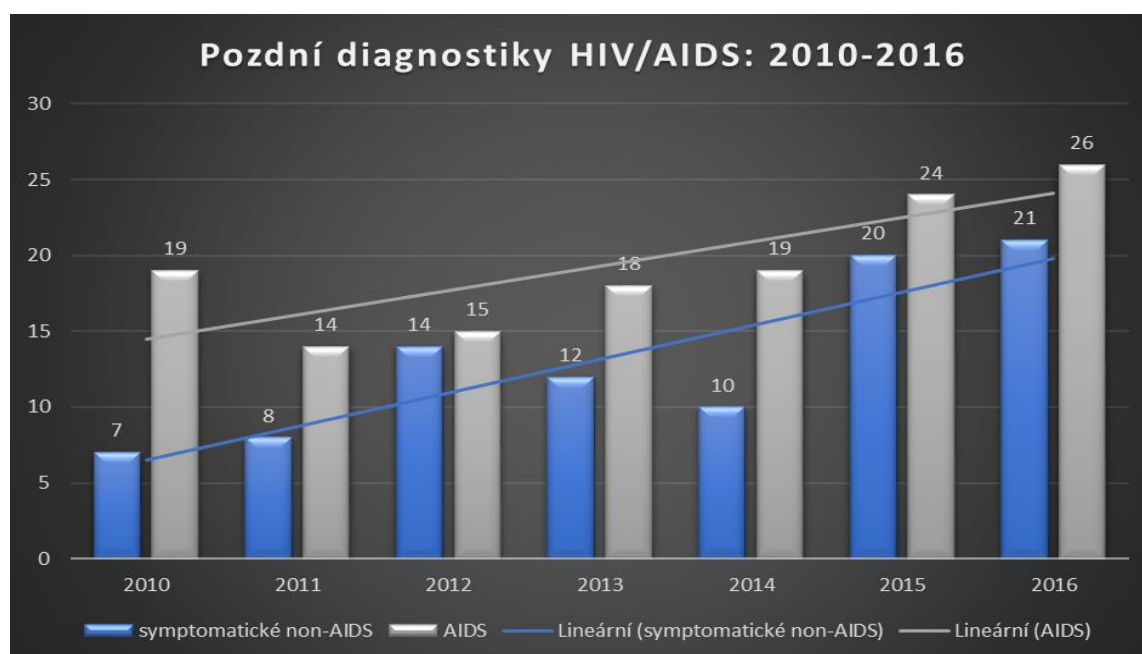
Stav epidemie HIV/AIDS v České republice kontinuálně sleduje Národní referenční laboratoř pro HIV/AIDS Státního zdravotního ústavu České republiky (dále jen „NRL“). Na základě pravidelně zveřejňovaných dat NRL se dá konstatovat, že pro čtvrtou dekádu HIV/AIDS v České republice je příznačné to, že počet nových případů diagnostik výrazně roste (Graf 1) a počet pozdních diagnostik se nesnižuje (Graf 2). V grafech jsou vyobrazeny lineární spojnice trendu, které ilustrují, v obou případech, jeho vzrůstající tendenci.

Graf 1: Nové diagnostiky HIV/AIDS v letech 2010–2016

Zdroj: vlastní zpracování na základě zveřejněných dat NRL SZU ČR (2016; Malý, Němeček, Zákoucká, 2015, 2013, 2012, 2011)

Graf 2: Pozdní diagnostiky HIV/AIDS v letech 2010–2016

Zdroj: vlastní zpracování na základě zveřejněných dat NRL SZU ČR (2016; Malý, Němeček, Zákoucká, 2015, 2013, 2012, 2011)

Při snaze o porozumění perspektivě lidí majících přímou zkušenost se životem s HIV/AIDS vycházíme ze sociálního konstrukcionismu, který zakládá na tezi, že to, co lidské bytosti v každém okamžiku sociální zkušenosti považují za reálné, je samo o sobě společenským výtvořem (Swatos, 2007). Obecně vzato, i nemoci jsou sociálně konstruovány (Berger-Luckmann, 1999), některé z nich jsou např. tzv. stigmatizované. Poprvé byly konceptualizovány Goffmanem (1961, 1963), Gussowem a Tracym (1968). Mimo HIV/AIDS zahrnují také například další sexuálně přenosná onemocnění, rakovinu či epilepsii. V případě HIV/AIDS sociálně-konstrukcionistické výzkumy ukazují, jak stigmatizace limituje přístup k léčbě a postihuje vztahy a identitu (Epstein, 1996; Weitz, 1990; Lather, Smithies, 1997).

Sociální konstrukce nemoci se zaměřují na sociální konstrukce zkušeností s nemocí (Brown, 1995). Sociálně-konstrukcionistická analýza *nemoci* nebo *býti nemocným* zdůrazňuje perspektivu nemocné osoby, čímž rozšiřuje a doplňuje biomedicínský naturalistický přístup, a tím jej humanizuje (Conrad-Barker, 2010).

Zabývající se sociálními konstrukcemi nemoci s důrazem na zkušenost komunikačních partnerů v článku odkazujeme i na práce symbolického interakcionismu. Podle Goffmana a dalších symbolických interakcionistů, jednotlivci aktivně participují v konstruování jejich vlastních sociálních světů, počítaje konstruováním vlastního já, a to prostřednictvím probíhajících sociálních interakcí (Blumer, 1969). Klíčové principy symbolického interakcionismu² se tak efektivně

² Sociálně konstruovaná realita je formovaná vztahy mezi lidmi. Znamená to, že lidé aktivně interagují a tím vytvářejí, formují a udržují to, co je ve společnosti považováno za smysluplné, pravdivé, či

propůjčily k detailnímu prozkoumání nemoci jako zkušenosti v rámci kontextu každodenních sociálních interakcí (Charmaz, 1991, Glaser-Strauss, 1965). Jinými slovy, symbolický interakcionismus zkoumá, jak lidé vytváří významy prostřednictvím sociálních interakcí, jak prezentují a konstruují sebe sama, a jak definují situace spolu-přítomnosti s ostatními.

METODOLOGIE

Výzkum, kterého parciální výsledky jsou zde prezentovány, měl za cíl identifikovat a analyzovat interpretace sociálních důsledků života s HIV/AIDS. Výzkumné otázky byly položeny následovně: (1) Jak lidé s přímou zkušeností interpretují sociální důsledky života s HIV/AIDS? (2) Jak významní druzí interpretují sociální důsledky života s HIV/AIDS? a (3) Jak lidé s přímou zkušeností a významní druzí chápou úlohu sociální práce při mírnění sociálních důsledků života s HIV/AIDS? Lidé s přímou zkušeností byli ve výzkumu zastoupeni lidmi žijícími s HIV nebo AIDS a skupinu významných druhých reprezentují jejich příbuzní, blízcí a/nebo životní partneři.

Vzhledem k takto postavenému cíli a položeným výzkumným otázkám byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie, přičemž data byla v rámci terénního šetření shromažďována prostřednictvím techniky hloubkových polostrukturovaných rozhovorů, zúčastněným pozorováním a technikou fokusních skupin. Jako metoda analýzy dat byla vybrána sociálně konstrukcionistická zakotvené teorie, kterou blíže popsala Charmaz (2000, 2009). Charmaz (2000) postuluje, že konstrukcionistický přístup k zakotvené teorii je nejenom možný, ale i žádoucí, protože data neposkytují okno do reality, nýbrž objevená realita vyvstává z interaktivního procesu a jeho časových, kulturních a strukturálních kontextů.

Výzkumné šetření probíhalo od února do září 2016 a účastnilo se jej celkem 11 lidí žijících s HIV/AIDS a 2 významní druzí (tj. příbuzní, blízcí a/nebo partneři lidí s přímou zkušeností). Pro výběr zkoumaného vzorku byla využita kombinace metod sněhové koule a samovýběru *a princip teoretického výběru* (Miovský, 2006) vedoucí k teoretické nasycenosti. Výběr komunikačních partnerů byl determinován třemi kritérii – (1) osoba má diagnostikováno HIV nebo AIDS (člověk s přímou zkušeností se životem s HIV/AIDS) nebo (2) osoba je příbuzným, blízkým a/nebo partnerem člověka žijícího s HIV/AIDS a (3) osoba je ochotna zúčastnit se výzkumného šetření. Rozhovory s komunikačními partnery byly nahrávány na diktafon. Sesbíraná kvalitativní data byla anonymizovaně transkribována v programu F4 a byla analyzována v programu MAXQDA 12.

Pozvání k účasti ve výzkumu předcházelo osobní kontakt a rozhovory s odborníky z oblastí týkajících se tématu výzkumu. Znamená to, že postupně získávané informace byly triangulovány s různými zdroji neveřejných (lékaři, sociální pracovníci) a veřejných (data NRL) informací. Triangulace je dominantní technikou

skutečné (Freedman-Combs, 2009). Jinými slovy, realita se nevytváří v individuální mysli (konstruktivismus), nýbrž prostřednictvím sociálních interakcí, vyjednávání a diskurzů v souladu se sociálním konstrukcionismem (Freedman-Combs, 1996).

kontroly validity týkající se fází plánování výzkumu a získávání dat o předmětu výzkumu. Triangulace zdrojů dat byla ve výzkumu využita za účelem odhalení možných zkreslení a zvýšení výpovědní schopnosti dat (Miovský, 2006:264–265).

Z rozhovorů se zdroji neveřejných informací nebyl pořizován audiozáznam, ale jejich reflexe a hlavní body byly zaznamenávány ve výzkumném deníku. Tato data napomáhala zejména k odhalování zkreslení a dotváření kontextů při analýzách.

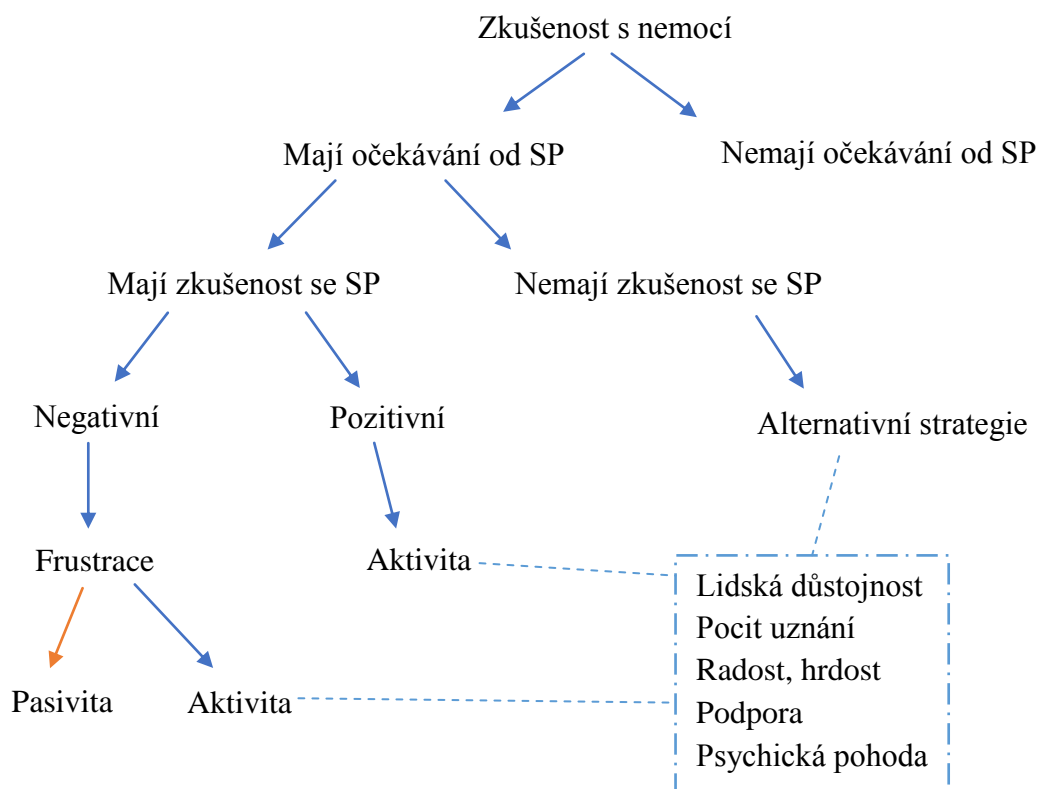
V souladu s principy teoretické saturace (Charmaz, 2009; Miovský, 2006; Strauss-Corbin, 1999) jsme se do terénu opakovaně vracely a s komunikačními partnery po celou dobu udržovaly kontakt, čímž:

- na straně jedné, se vztah výzkumník–komunikační partner přirozeně přetransformoval do vztahu vzájemné důvěry a otevřenosti – *„Viš, při našem prvním rozhovoru, tehdy, jak si za námi přišla, jsme k tobě nebyli zcela upřímní. A tos měla ještě štěstí, že si vychytala zrovna dobrý den, že jsme měli náladu o tom s někým cizím mluvit...“* (KP3 a KP5);
- na straně druhé, bylo možné zachytit vývoj situace u jednotlivých komunikačních partnerů, a zároveň ověřit si to, co bylo vypovězeno dříve a doplnit/rozšířit samotný kontext. *„...Ne, že bychom lhali, to ne! Ale řekněme, že jsme neříkali úplnou pravdu, něco jsme prostě zamlčeli, no“* (KP3, KP4 a KP5).

INTERPRETACE DAT

Následující část článku představuje parciální výsledky výzkumu. Z důvodu ochrany anonymity komunikačních partnerů zde nenabídneme přehled sociodemografických charakteristik komunikačních partnerů. V rámci šetření nás zajímaly jejich interpretace života s HIV/AIDS, přičemž délka života s HIV se u jednotlivých komunikačních partnerů výrazně lišila (byla zastoupena v širokém rozmezí od 1 do 23 let). Pro co nejuvěrnější zachování perspektivy komunikačních partnerů jsme k analýzám přistupovaly hermeneuticko-fenomenologicky (Miovský, 2006). Znamená to, že jsme se snažily oprostít od vlastních interpretací a postojů vůči zkoumanému fenoménu. Do předkládané interpretace dat nevkládáme snahu jakékoliv generalizace výsledků výzkumu.

Schéma 1: Proces (ne)naplňování potřeb

Zdroj: vlastní zpracování na základě shromážděných dat

Schéma 1 vykresluje **proces (ne)naplňování potřeb** tak, jak byl zachycen ve shromážděných datech. Z narací komunikačních partnerů ve výzkumu vyplývalo, že život s HIV/AIDS generuje určité potřeby. Tyto **potřeby se proměňují v očekávání** od pomáhajících profesí, přičemž tato stať se zaměřuje na sociální práci. Nejfrekventovanější potřebou, kterou účastníci výzkumu zmiňovali, byla **potřeba spolupráce**. Dalšími potřebami byly např.: „*mít se o koho opřít*“, „*brát nás jako lidi*“ apod. Pro potřeby naplnění cíle tohoto článku se zde zaměříme právě na potřebu spolupráce.

Ve výzkumném souboru byli zastoupeni i ti, kteří **neměli očekávání** od sociální práce v oblasti naplňování potřeb souvisejících s HIV/AIDS. Očekávání od sociální práce zrcadlí potřeby, které generuje zkušenost s nemocí. Účastníky výzkumu, kteří tato **očekávání měli**, můžeme rozdělit podle toho, zda mají nebo **nemají zkušenost se sociální prací**. **Alternativní strategie** naplňování potřeb souvisejících s HIV/AIDS uplatňovali ti, kdo neměli zkušenost s využíváním sociální práce v daném procesu. Samotná **zkušenost se sociální prací** v datech zastupuje oba póly – **negativní i pozitivní**.

Pozitivní zkušenost se sociální prací se ve vyprávění komunikačních partnerů projevovala naplňováním potřeb a vedla k jejich **aktivitě** ve smyslu spolupráce se sociální prací. Negativní zkušenost se sociální prací odpovídala fenoménu

nenaplnování potřeb svých (potenciálních) klientů nebo taky spolupracujících partnerů. Důsledky takového přístupu měli ve shromážděných datech podobu **frustrace** komunikačních partnerů, která vedla buďto k **pasivitě** nebo **aktivitě**. Všimneme si, že oba póly zkušeností se sociální práci v datech vedou, na základě výpovědí účastníků výzkumu, k aktivitě. Ta má v datech společně s využíváním alternativních strategií naplnování potřeb generovaných životem s HIV/AIDS podobu **pocitu uznání, radosti, hrdosti, podpory, lidské důstojnosti a psychické pohody**. Naplnování potřeb, ať už s využitím sociální práce nebo ne, se v datech pojí s pozitivními emocemi.

Nenaplnování potřeb souvisejících s HIV/AIDS se v datech objevuje jenom u těch komunikačních partnerů, kteří s různých důvodů nevyužívají alternativní strategie, a proto mají zkušenost se sociální prací. A taky jako jediné **vytváří** konkrétní, zcela destruktivní **rizika** – šíření viru HIV v populaci nebo suicidální myšlení.

ZÁVĚR

Článek představil parciální výsledky výzkumu realizovaného v roce 2016, jehož cílem bylo identifikovat a analyzovat interpretace sociálních důsledků života s HIV/AIDS. Do analýzy dat byla zahrnuta kvalitativní data nashromážděná technikami hloubkových polostrukturovaných rozhovorů, pozorování a zúčastněného pozorování a technikou fokusních skupiny. Do analýz metodou sociálně konstrukcionistické zakotvené teorie bylo zahrnuto celkem 11 výpovědí lidí žijících s HIV/AIDS a 2 významných druhých. Část interpretace dat si nekladla žádné ambice vznášet obecnější výroky, nýbrž vysvětlovala proces (ne)naplnování potřeb lidí žijících s HIV/AIDS z jejich vlastní perspektivy.

LITERATURA

- AIDS.GOV. 2016. *What is HIV/AIDS?* [online]. [24. 11. 2016]. Dostupné z: <https://www.aids.gov/hiv-aids-basics/hiv-aids-101/what-is-hiv-aids/>
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- BLUMER, H. 1969. *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- BROWN P. 1995. Naming and Framing: The Social Construction of Diagnosis and Illness. *Journal of Health and Social Behavior* [online]. 35, 34–52 [8. 9. 2016]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2626956>
- CONRAD, P., BARKER K. K. 2010. The Social Construction of Illness: Key Insights and Policy Implications. *Journal Of Health And Social Behavior* [online]. 51(S), 67–79 [8. 9. 2016]. doi: 10.1177/0022146510383495
- EPSTEIN, S. 1996. *Impure Science: AIDS, Activism, and the Politics of Knowledge*. Berkeley: University of California Press.
- FREEDMAN, J., COMBS, G. 2009. *Narativní psychoterapie*. Praha: Portál.

- FREEDMAN, J., COMBS, G. 1996. *Narrative Therapy: The Social Construction of Preferred Realities*. New York: Norton.
- GLASER, B. G., STRAUSS, A. C. 1965. *Awareness of Dying*. Chicago, IL: Aldine Transaction.
- GOFFMAN, E. 1963. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- GOFFMAN, E. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patient and Other Inmates*. Garden City, NJ: Doubleday.
- GUSSOW, Z., TRACY Z. 1968. Status, Ideology and Adaptation to Stigmatized Illness: The Case of Leprosy. *Human organization*, 27(4), 316–325.
- CHARMAZ, K. 2009. *Constructing Grounded Theory: a Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Los Angeles: Sage.
- CHARMAZ, K. 2000. Constructionism and the Grounded Theory Method. In: HOLSTEIN, J. A., GUBRIUM, J. F. (Eds.). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, California: Sage, 397–413.
- CHARMAZ, K. 1991. *Good Days, Bad Days: The Self in Chronic Illness and Time*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- LATHER, P., SMITHIES, C. 1997. *Troubling the Angels: Women Living with HIV/AIDS*. Boulder: Westview Press.
- MALÝ, M., NĚMEČEK, V., ZÁKOUCKÁ, H. 2015. *Výskyt a šíření HIV/AIDS v České republice v roce 2014. Zprávy centra epidemiologie a mikrobiologie* [online]. Praha: SZÚ. [24. 11. 2016]. Dostupné z: http://www.szu.cz/uploads/documents/CeM/HIV_AIDS/rocni_zpravy/2014/Vyrocnni_zprava_Vyskyt_a_sireni_HIV_AIDS_v_Ceske_republice_v_roce_2014.pdf
- MALÝ, M., NĚMEČEK, V., ZÁKOUCKÁ, H. 2013. *Výskyt a šíření HIV/AIDS v České republice v roce 2012. Zprávy centra epidemiologie a mikrobiologie* [online]. Praha: SZÚ. [24. 11. 2016]. Dostupné z: http://www.szu.cz/uploads/documents/CeM/HIV_AIDS/rocni_zpravy/2012/Vyskyt_a_sireni_HIV_AIDS_v_Ceske_republice_v_roce_2012.pdf
- MALÝ, M., NĚMEČEK, V., ZÁKOUCKÁ, H. 2012. *Výskyt a šíření HIV/AIDS v České republice v roce 2011. Zprávy centra epidemiologie a mikrobiologie* [online]. Praha: SZÚ. [24. 11. 2016]. Dostupné z: http://www.szu.cz/uploads/documents/CeM/HIV_AIDS/rocni_zpravy/2011/Vyskyt_a_sireni_HIV_AIDS_v_Ceske_republice_v_roce_2010.pdf
- MALÝ, M., NĚMEČEK, V., ZÁKOUCKÁ, H. 2011. *Výskyt a šíření HIV/AIDS v České republice v roce 2010. Zprávy centra epidemiologie a mikrobiologie* [online]. Praha: SZÚ. [24. 11. 2016]. Dostupné z: http://www.szu.cz/uploads/documents/CeM/HIV_AIDS/rocni_zpravy/2010/Vyskyt_a_sireni_HIV_AIDS_v_Ceske_republice_v_roce_2010.pdf
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- NATALE, A. P. (Eds.). 2010. Global HIV and AIDS: Calling All Social Work Educators. *Social Work Education* [online]. 29(1), 27–47 [8. 9. 2016]. Dostupné

z: <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=5498cd23-0d5d-458f-9335-d9b4a8290e35%40sessionmgr4008&hid=4208>

NĚMEČEK, V., MALÝ, M., ZÁKOUCKÁ, H. 2017. *Zpráva o výskytu a šíření HIV/AIDS za rok 2016: Tisková zpráva Národní referenční laboratoře pro HIV/AIDS. Trendy vývoje a výskyt HIV/AIDS v ČR v roce 2016*. [online]. Praha: SZÚ. [24. 04. 2017] Dostupné z:

http://www.szu.cz/uploads/documents/CeM/HIV_AIDS/rocní_zpravy/2016/Tiskova_zprava_NRL_pro_HIV_AIDS_Trendy_vyvoje_a_vyskyt_HIV_AIDS_v_CR_v_roce_2016.pdf

STRAUSS, A. L., CORBIN, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.

SWATOS, W. H. 2007. Constructionism. In: RITZER, G. (Ed.). *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Malden: Blackwell, 686–687.

SZU ČR. 2016. *Zpráva o výskytu a šíření HIV/AIDS za rok 2015: Tisková zpráva Národní referenční laboratoře pro HIV/AIDS – Trendy vývoje a výskyt HIV/AIDS v České republice v roce 2015* [online]. [24. 11. 2016] Dostupné z

http://www.szu.cz/uploads/documents/CeM/HIV_AIDS/rocní_zpravy/2015/Tiskova_zprava_NRL_pro_HIV_AIDS_v_CR_v_roce_2015.pdf

SZU ČR. 2015. *Zpráva o výskytu a šíření HIV/AIDS za rok 2013: Výroční zpráva o výskytu a vývoji HIV/AIDS v České republice v roce 2013* [online]. [24. 11. 2016] Dostupné z

http://www.szu.cz/uploads/documents/CeM/HIV_AIDS/rocní_zpravy/2014/Vyrocní_zprava_Vyskyt_a_sireni_HIV_AIDS_v_Ceske_republice_v_roce_2014.pdf

WEITZ, R. 1990. Living with the Stigma of AIDS. *Qualitative Sociology* [online]. 13(1), 23–38 [2. 12. 2016]. Dostupné z:

<http://link.springer.com/article/10.1007/BF00988594>

MATKA S RIZIKOVOU KONZUMACÍ NÁVYKOVÝCH LÁTEK: REFLEXE INTERVENČÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE

Petra FELLER STANIEKOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The content of the article is a presentation of a dissertation project called “Mother Risk Addictive Drug User: Reflection of Social Work Interventions”. Women, mothers with children under the age of 18 years, who are at the same time risky users of addictive substances, are characterized by specific needs and orders towards social workers compared to other users. As part of research project will be investigated, how reflects the concept of social representation in the current system of social services “their life situation of mothers-drug users” and social representations of “mothers-drug users by social workers”.

Keywords

Abuse of Addictive Substances, Addiction, Female Users of Addictive Substances, Integrated Research, Method of Social Representation.

ÚVOD

V následujícím článku je představen projekt disertační práce s názvem „*Matka s rizikovou konzumací návykových látek: reflexe intervencí sociální práce*“. V textu bude nastíněn výzkumný problém týkající žen, matek nezletilých dětí, které se vyznačují abúzem návykových látek (zejména drog a alkoholu) či závislostí na nich. Jde o skupinu klientek, které se mnohdy pokoušejí vyrovnat s multi problémovou nepříznivou sociální situací, a které se vyznačují náročností objednávek vůči sociálním pracovníkům.

V článku bude rovněž představen cíl disertační práce, s ním spojená zformulovaná výzkumná otázka, dále pak plánovaná výzkumná strategie a předpokládaná výzkumná metoda, jež má být užita pro potřeby naplnění cíle disertační práce, jehož podstata spočívá ve snaze přispět ke zvýšení kvality poskytovaných sociálních služeb ženám – „matkám–uživatelkám“.

VÝZKUMNÝ PROBLÉM

Abúzus návykových látek (alkoholu a drog) a závislost na nich je závažným onemocněním, s řadou negativních dopadů na život člověka, nejen na samotného konzumenta těchto látek, ale i jeho rodinné příslušníky a další blízké osoby, v širším pojetí pak na celou společnost. Závislost zasahuje jednotlivce, i celý rodinný systém; téma o to palčivější u žen–matek, kdy se problém úzce dotýká jak případného partnerského vztahu, tak především (nezletilých) dětí.

Abúzem návykových látek rozumíme jejich zneužívání neboli jejich konzumaci v nadměrném množství, dle Bečkové a Višňovského (1999) příliš často, příliš mnoho, a navíc v nevhodnou dobu.

Zneužívá-li konzument, v tomto případě, žena – „matka–uživatelka“ návykové látky v podobě drog a alkoholu, nelze s určitostí tvrdit, že se jedná o osobu závislou. Dle Urbana (1973) je nutno rozlišovat, jedná-li se u konzumentky o abúzus bez návyku (který není spojen s nutkavým puzením látku užívat a svoboda rozhodování uživatelky ve vztahu k dané látce ještě není výrazně omezena) nebo se jedná již o abúzus s návykem, který víceméně koresponduje se současnými definicemi syndromu závislosti.

Závislostí rozumíme „komplexní a progresivní vzorec chování, který má biologické, psychologické, sociologické a behaviorální součásti. Od ostatních vzorců chování se liší ohromnou patologickou angažovaností jedince v daném chování, přilnutím k němu, subjektivní kompulzí v něm pokračovat a sníženou schopností jej kontrolovat. Závislostní vzorec chování pokračuje navzdory negativním dopadům na fyzické, psychické a sociální fungování jedince“ (Donovan, Marlat, in Wanigaratne et al., 1990:11).

Nešpor (2007) uvádí, že diagnóza syndromu závislosti může být stanovena tehdy, došlo-li v průběhu dvanácti po sobě jdoucích měsíců k opakovanému výskytu minimálně tří z níže uvedených projevů, či tyto minimálně tři projevy přetrvávaly nepřetržitě po dobu jednoho měsíce:

- craving – bažení, silná touha či puzení danou látku užívat,
- narušení sebekontroly a potíže v sebeovládání ve vztahu k dané látce (týká se zejména množství konzumované látky),
- abstinenci syndrom – tělesné a psychické projevy spojené s odvykáním, látka je často užívána za účelem zmírnění jeho projevů,
- vzrůst tolerance vůči dané látce, tzn., že konzument potřebuje zvyšovat množství užívané látky k navození stavů, které na počátku závislostní kariéry vyvolávala látka v množství nižším,
- postupné zanedbávání jiných zájmů a potěšení, užívaná látka se stává dominantním tématem v životě konzumenta, což se může projevit např. zvýšením množství času věnovaného užívání dané látky, jejímu opatřování či zotavování se z jejích účinků,
- pokračování v užívání látky navzdory uvědomování si negativních důsledků jejího užívání a jejich faktickému výskytu (např. konzument pokračuje v užívání drog a alkoholu navzdory výskytu zdravotních obtíží, problémů v rodině, v zaměstnání apod.).

Z výše uvedeného vyplývá, že konzumace návykových látek může mít mnoho podob, a to od experimentálního, přes rekreační a pravidelnou konzumaci, až k samotnému abúzu a syndromu závislosti. Mnoho osob konzumuje návykové látky ve značném množství, aniž by kdy vyhledalo jakoukoliv odbornou pomoc. Klíčovou roli zde

mnohdy sehrává schopnost zvládnání vlastního života a vyrovnávání se s požadavky plynoucími z výkonu sociálních rolí a očekávání sociálního okolí.

Multi-problémové situace a náročnost objednávek

U „matek–uživatelek“ se často sociální pracovníci setkávají s multi-problémovými situacemi, na které mnohdy nestačí reagovat „nabídnutím“ jediné sociální služby či několika málo intervencemi. U těchto žen se obvykle setkáváme jak se samotným problémem abúzu návykových látek či závislosti na nich, tak i s řadou dalších „témat“ nutných k řešení, např. nízkou úrovní příjmů, dluhovou pastí, obtížemi s bydlením (bydlení na ubytovně, v přelidněném bytě, v nevyhovujícím bydlení s ohledem na děti apod.), s nedostatečně rozvinutými rodičovskými dovednostmi (nedostatečná či neadekvátní péče o dítě a jeho tělesný, psychický i sociální rozvoj), se vztahovými problémy (rizikové partnerství, riziková známí, osamělé rodičovství, rozpad blízkých sociálních vazeb jako příčina i důsledek aktivního užívání návykových látek či gamblingu), s hrozbou sociálního vyloučení či sociálním vyloučením samotným. Dále pak s nezaměstnaností, nízkým vzděláním, nedostatečnou kvalifikací, absencí pracovních návyků, zdravotními obtížemi (hepatitida, infekční onemocnění...), rizikovými jevy (zanedbávání dětí, prostituce, podílení se na výrobě či distribuci nelegálních návykových látek atd.). K tomu lze připočítat i stigma, které se mnohdy k ženám – aktivním uživatelkám vztahuje, což pro „matky uživatelek“ platí dvojnásobně.

To vše vytváří z „matek–uživatelek“ klientelu se značně komplikovanými objednávkami vůči pomáhajícím profesionálům. Mnoho „závislých matek“ se však k možnosti využít odborné pomoci vůbec nedostane. To bývá způsobeno někdy neznalostí či nevědomostí ženy, která se v nabídce odborných služeb neorientuje, případně o možnostech pomoci ani neví. Může rovněž postrádat dovednosti potřebné pro navázání kontaktu s odborníky atd. Svou roli sehrává i obava ze stigmatizace. Žena např. nevyužije odborné pomoci pracovníků K-centra z důvodu obav „spojení její osoby s aktivními uživateli“ a tím i obavou z toho, že to „někdo zjistí“ a „přijde o děti“. Problematická může být také oblast spolupráce „matky–uživatelek“ se sociálním pracovníkem (např. ze sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi či z azylových domů pro matky s dětmi) a pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dětí, kdy se obě služby navzdory deklarovaným cílům, rozcházejí v zaměření a způsobech práce s klientkou; pracovníci orgánu sociálně právní ochrany dětí mohou preferovat přístup spíše direktivní, kontrolní, zaměřený na plnění uložených povinností, naopak sociální pracovníci různých sociálních služeb mohou být orientováni spíše na oblast vzájemné spolupráce, méně na kontrolní činnost.

Sociální pracovník mezi objednávkami „matek uživatelek“ a očekáváním společnosti

Sociální pracovníci musí mnohdy při práci s klienty hledat kompromis mezi individuálními potřebami a objednávkami na straně klientů a očekáváním společnosti vztahujícím se k cílům a výstupům sociální práce jako takové; činnost sociálních

pracovníků má touto optikou napomáhat začleňování lidí do „běžného a normálního“ života. Což je téma, které se velmi zřetelně vynořuje právě v souvislosti s abúzem návykových látek, a ještě k tomu u žen – matek nezletilých dětí.

Jak již bylo uvedeno výše, konzumace návykových látek v populaci může nabývat mnoha podob. Česká společnost je relativně tolerantní vůči užívání (mnohdy nadužívání) alkoholu a nejrůznějších medikamentů v podobě hypnotik, analgetik a anxiolytik, ať již na předpis či volně prodejných (OECD, 2017).

Oproti tomu přetrvává obecný společenský požadavek abstinence od látek postavených mimo zákon, příkladem lze uvést látky stimulačního charakteru (pervitin), tlumivého charakteru (heroin) a látky s halucinogenním účinkem (mimo jiné i marihuana). Přetrvává společenský konsenzus, že „žádoucí je návykové látky neužívat“.

Dostane-li se „matka–uživatelka“ do kontaktu se sociálním pracovníkem, mnohdy se stane dominantním tématem vzájemné spolupráce právě samotná konzumace návykových látek, přestože to obě strany mohou vnímat odlišným způsobem. Přičemž role sociálního pracovníka je v této souvislosti odvozena mnohdy od očekávání většinové společnosti, motivovat klientku k léčbě, k abstinenci od návykových látek a k udržení nezávadového životního stylu. To vše s cílem podpořit „návrat“ klientky zpět do společnosti a vybavení jí dovednostmi ke zvládnutí nároků „běžného života“ (přičemž konkrétně tento termín je sám o sobě značně problematický a nejednoznačný). Objednávka klientky však v této souvislosti může být odlišná, konzumace návykové látky může představovat „strategii“ klientky, jak „zvládat svůj vlastní život“.

Van der Laan (1998) v souvislosti s očekáváním klientů a společnosti od role sociálního pracovníka zmiňuje pojem *ukázňování a kolonializace*; oba pojmy úzce souvisejí s tzv. Životním světem a Systémem.³ *Ukázňování* představuje soubor mocenských strategií ve společnosti, jež slouží k ovládnutí deviantních forem chování a jejich směřování do mantinelů normality. Je to „styl ovládnutí, kterým navzájem propojuje moderní zákonné regulace státu, způsob jednání vědců z oblasti sociální práce a medicíny, práci četných pedagogů a policie“ (Van der Laan, 1998:36). Vhodným nástrojem může být právě sociální práce a sociální péče. Nabízí se tedy otázka, nepředstavuje-li sociální práce a s ní spojená činnost jednu z forem sociálního dohledu a není-li právě „ukázňování“ klientů jednou z jejich významných funkcí. Významný je rovněž termín kolonializace, ta dle Van der Laana (1998) označuje proces pronikání Systému do Životního světa člověka (v tomto případě klientky); jde o obsazování a narušování Životního světa institucemi a organizacemi Systému (svou roli zde hrají peníze a moc, které plní funkci média, prostřednictvím kterého dochází k pronikání Systému do Životního světa člověka).

¹ Termín Systém slouží k označení vnější perspektivy a na rozdíl od Životního světa se pojí s odlišným pojmovým rámcem. Zatímco životní svět je spojen s perspektivou vnitřní, s teorií jednání, s jednáním komunikativním, Systém spojujeme s perspektivou vnější, teorií systémovou a jednáním strategickým. Racionalita systémová je na rozdíl od racionality životního světa uspořádána jinak, což nemusí být nutně spojeno s negativním hodnocením (Van der Laan, 1998).

V čem tedy spočívá role sociálního pracovníka při práci s „matkami–uživatelkami“? Má hájit spíše jejich Životní svět či postupovat v kontextu Systému, a kde v tom všem rozklíčovat zájmy nezletilých dětí?

Stávající intervence sociální práce

Sociální pracovníci nabízejí klientům pomoc a podporu nejčastěji formou sociálních služeb. Sociální služba musí vždy vycházet z individuálně určených potřeb klientů, na osoby musí působit aktivně, podporovat rozvoj jejich samostatnosti, motivovat je k takovým činnostem, které nevedou k dlouhodobému setrvávání nebo prohlubování nepříznivé sociální situace a posilovat jejich sociální začleňování. Sociální služba musí být rovněž poskytována v zájmu osob a v náležité kvalitě takovými způsoby, aby bylo vždy zajištěno dodržování základních lidských práv a svobod a byla zachována lidská důstojnost (§ 2, z. č. 108/2006 Sb., o sociálních službách).

V České republice existuje poměrně široká nabídka odborných služeb, nejen sociálních, ale i zdravotních, kterých může „matka uživatelka“ využít; vyjmenovat lze např. základní či odborné sociální poradenství, kontaktní centra, terapeutické komunity, azylové domy pro matky s dětmi, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, služby následné péče apod., dále pak psychiatrické nemocnice, orgány sociálně právní ochrany dětí, lze využít systému sociálních dávek k zajištění minimálního finančního příjmu. Je tedy z čeho vybírat.

Jak již však bylo uvedeno, u této klientely se sociální pracovníci setkávají s vícečetnými problémy, které se obvykle nedají řešit v rámci jedné služby. To klade na sociálního pracovníka konkrétního zařízení značné nároky – naplnit poslání zákona o sociálních službách, zajistit, aby nedocházelo k duplicitě služeb, aby bylo s veřejnými prostředky zacházeno hospodárně, a aby se klientkám skutečně dostalo „pomoci“, jež je v souladu s jejich potřebami. Jednotlivé služby mohou pomoci „řešit“ dílčí záležitosti (bydlení, rozvoj rodičovských dovedností, řešení finanční situace, závislost...), je však otázkou nakolik se v praxi daří jednotlivé služby propojovat a „ušít“ řešení klientce na míru.

CÍLE VÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Cílem práce je popsat a porozumět vybraným sdíleným významům (sociálním reprezentacím) „matek–uživatelék“ a sociálních pracovníků a dále zjistit, jakým způsobem jsou tyto sociální reprezentace reflektovány intervencemi sociální práce v rámci stávajícího systému sociálních služeb.

S ohledem na stanovený cíl práce byla zformulována výzkumná otázka:

Jakým způsobem reflektuje stávající systém sociálních služeb sociální reprezentace „své životní situace“ matek–uživatelék návykových látek a sociální reprezentace „matek–uživatelék návykových látek“ sociálních pracovníků?

Hlavní výzkumná otázka zahrnuje tři dílčí výzkumné otázky, a to:

1. Jaké jsou sociální reprezentace „své životní situace“ matek–uživatelék návykových látek?
2. Jaké jsou sociální reprezentace „matek-uživatelék návykových látek“ očima sociálních pracovníků?
3. Jak jsou sociální reprezentace „své životní situace“ matek uživatelék a „matek uživatelék“ sociálních pracovníků reflektovány v rámci intervencí sociální práce?

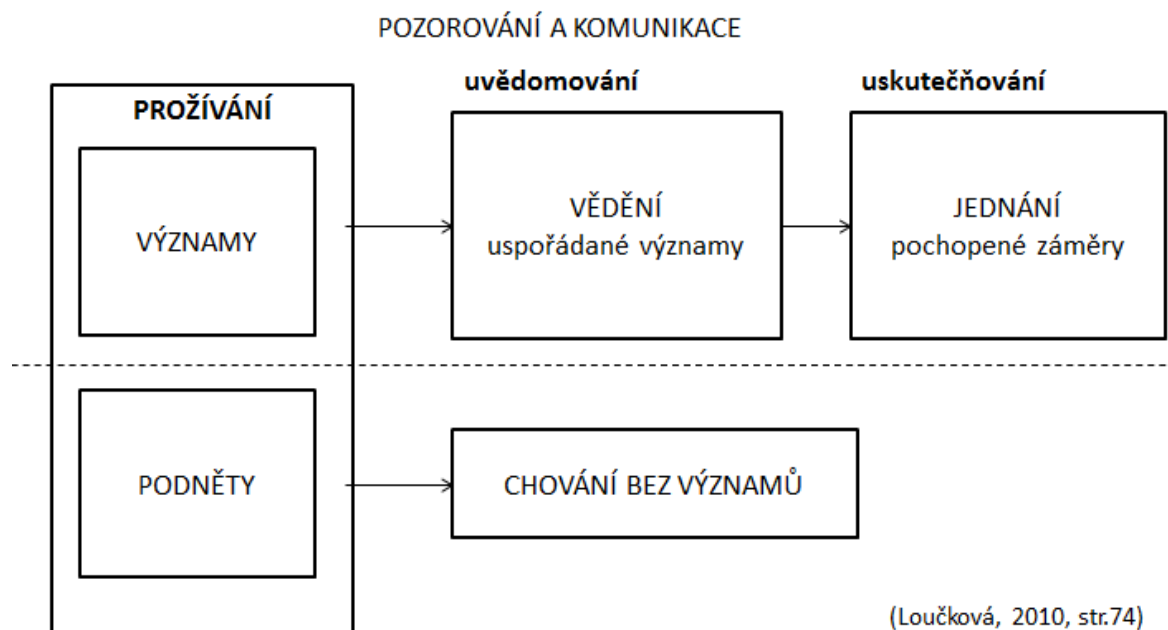
Praktická využitelnost výstupů disertační práce by měla spočívat ve zformulování případných doporučení směřujících ke zvýšení kvality stávajícího systému sociálních služeb pro matky-uživatelky návykových látek.

VÝZKUMNÝ DESIGN

Pro potřeby naplnění cílů disertační práce bude využito integrované výzkumné strategie dle Loučkové (2010).

Integrovaná výzkumná strategie dle Loučkové

Integrovaný výzkumný přístup je založen na aplikaci integrovaného psychologického paradigmatu „prožívání-vědění-jednání“ v procesu poznávání (oproti dyadickému paradigmatu S-R), což umožňuje zachytit poznávání lidí komplexně. Platí přitom, že prožíváním rozumíme zaznamenávání aktuálního citění ve vědomí, věděním pak systém získaný na základě bezprostředně prožívaného vnímání, který umožňuje řídit jednání, postoje a hodnoty. Zatímco chování je chápáno jako jakákoliv pozorovatelná činnost, jednáním rozumíme akt sledující určitý cíl, smysluplný, respektující i vzájemné vztahy a souvislosti. Integrovaný přístup vychází ze skutečnosti, že předmětem společenských věd jsou lidé, jako živé bytosti. Klíčovými pojmy přístupu jsou interakce, systemické myšlení a systemická dynamika. Teorie je v kontextu integrovaného přístupu budována v interakci mezi jevy a pojmy, mezi aktivitami a idejemi, přičemž samotná interakce je chápána jako dynamický systém. V kontextu dynamického systému se všichni účastníci chovají a jednají tak, že nejen reprodukují stávající struktury uvnitř systému, ale rovněž je během svého jednání pozměňují. (Loučková, 2010)

Teorie sociálních reprezentací

Plánovanou metodou je teorie sociálních reprezentací vycházející z díla francouzského sociálního psychologa Moscoviciho. Dle něj označuje sociální reprezentace představu určitého jevu sdílenou členy konkrétní sociální skupiny (Moscovici, 1963).

Dle Hayes (2009) představují sociální reprezentace sdílené významy vztahující se k relevantním sociálním jevům. Jde o soubor hodnot, idejí a činností, který s určitým sociálním jevem souvisí a který umožňuje členům konkrétní skupiny snazší orientaci ve světě a vzájemnou efektivní komunikaci.

Dle Loučkové (2010) je žádoucí nalézat, odhalovat a následně vyhodnocovat aktuální sociální reprezentace sociálních jevů (procesů, struktur, pojmů...) a to s cílem zlepšovat vzájemnou komunikaci mezi všemi zainteresovanými subjekty a plánování případných dalších projektů a intervencí.

Data budou získávání skrze realizaci pozorování a semi-strukturovaná interview. Semi-strukturovaný rozhovor v sobě kombinuje výhody interview strukturovaného a volného (Reichel, 2009).

Nespornou výhodou této techniky získávání dat je to, že přestože tazatel pracuje s a priori nastavenými tematickými oblastmi, komunikační partner má v průběhu rozhovoru dostatek prostoru pro formulování vlastních, subjektivních názorů a postojů vztahujících se ke zkoumanému fenoménu. Participant může také sám za sebe do rozhovoru vnášet, další, z jeho perspektivy významná a relevantní témata, vztahy a souvislosti. Tazatel má možnost průběžně sledovat, zda jsou jím předkládána témata a otázky komunikačním partnerům dostatečně srozumitelná. Může rovněž v průběhu rozhovoru věnovat pozornost i pozorování chování komunikačních partnerů. (Miovský, 2006)

Skupinou participantů jsou plánováni sociální pracovníci pracující s „matkami–uživatelkami“ a „matky–uživatelky“ nezletilých dětí.

ZÁVĚR

Ženy, matky–uživatelky, rizikové konzumentky návykových látek představují specifickou klientelu s náročnými objednávkami vůči sociálním pracovníkům a dalším pomáhajícím profesionálům. V popředí stojí nejen snaha poskytnout této klientele pomoc a podporu při řešení jejich nepříznivé sociální situace, ale zejména zájmy a potřeby nezletilých dětí. Pomáhající profesionálové se při výkonu své profese musí řídit aktuálně platnou legislativou a standardy kvality, snaží se nalézat kompromis mezi objednávkami ze strany klientek a očekáváním společnosti. Abúzus návykových látek a závislost na nich je mnohdy spojena se stigmatem, což pro „matky“ nezletilých dětí platí několikanásobně. V současnosti disponujeme relativně dobře propracovaným systémem odborných služeb, které jsou „závislé“ klientele k dispozici. Otázkou je, nakolik se daří jednotlivé služby propojovat tak, aby byla poskytovaná pomoc a podpora skutečně účinná a kvalitní.

LITERATURA

- BEČKOVÁ, I., VIŠŇOVSKÝ, P. 1999. *Farmakologie drogových závislostí*. Praha: Karolinum.
- HAYES, N. 2009. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.
- LOUČKOVÁ, I. 2010. *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: SLON.
- MOSCOVICI, S. 1963. Attitudes and Opinions. *Annual Review of Psychology*, 14, 231–260.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- NEŠPOR, K. 2007. *Návykové chování a závislost*. Praha: Portál.
- REICHEL, J. 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada.
- URBAN, E. 1973. *Toxikomanie*. Praha: Avicenum.
- VAN DER LAAN, G. 1998. *Otázky legitimize sociální práce*. Boskovice: Albert.
- WANIGARATNE, S. et al. 1990. *Relaps Prevention-Manual for Therapist*. London: Blackwell Science.
- ZÁKON č. 108/ 2006 Sb., o sociálních službách, v aktuálním platném znění.
- OECD. 2017. *Health Status* [online]. OECD.Stat. [1. 5. 2017]. Dostupné z: http://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=HEALTH_STAT

KONSTRUKCE VÝZNAMŮ GENDERU SOCIÁLNÍMI PRACOVNÍKY A PRACOVNICEMI SOCIÁLNĚ AKTIVIZAČNÍCH SLUŽEB PRO RODINY S DĚTMI A VLIV TÉTO KONSTRUKCE NA JEJICH PROFESIONÁLNÍ JEDNÁNÍ

Barbora GRUNDĚLOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

Despite the fact that the current concept of family is changing, in the practice there are still rooted stereotypical notions and mechanisms related to the division of labour and distribution of roles in the family. Social work with families has a significant gender dimension, but the Czech social work does not reflect the gender perspective. Knowledge of gender stereotypes and their consequences is an essential prerequisite for reflective social work practice. This contribution focused on a group of social workers of social activation services for families with children. The main goal of the research is to answer the question: How social workers construct meaning of gender of their clients, and how it influence their professional conduct? The data should aim for a modification of the training of social workers and the transfer of knowledge into practice social work. The research will be realize through qualitative research strategy.

Keywords

Social Work with Families, Gender, Stereotypes, Social Activation Services, Qualitative Research.

ÚVOD

I přesto, že se současné pojetí rodiny mění, v praxi stále přetrvávají zažitá stereotypní představy a mechanismy týkající se dělby práce a dělby rolí v rodině. Sociální práce s rodinou má výrazný genderový rozměr, přitom v české sociální práci dochází k minimální reflexi genderového hlediska. Znalost genderových stereotypů a jejich důsledků je však základním předpokladem k sebereflektující práci sociálních pracovníků a pracovníků. Tento příspěvek představuje výzkumný projekt⁴, který je zaměřen na skupinu sociálních pracovníků a pracovníků sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi. Hlavním cílem výzkumu je odpovědět na otázku: *Jak sociální pracovníci a pracovníci konstruují významy genderu svých klientů a klientek, a jak to ovlivňuje jejich profesionální jednání?* Získaná data by měla vést k modifikaci vzdělávání sociálních pracovníků a pracovníků a přenesení poznatků

¹ Výzkumný projekt SGS03/FSS/2017 „Konstrukce významů genderu sociálními pracovníky a pracovníci sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi a vliv této konstrukce na jejich profesionální jednání“ byl finančně podpořen v rámci studentské grantové soutěže specifického vysokoškolského výzkumu na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity.

do praxe sociální práce. Výzkum bude realizován prostřednictvím kvalitativní výzkumné strategie.

KONTEXT A LEGITIMITA PROBLÉMU

Probíhající výzkum navazuje na zjištění uvedená v mé diplomové práci⁵ (Gřundělová, 2013), která se zabývala tím, jak genderové konstrukce sociálních pracovníků a pracovníček týkající se obrazu matek-klientek a otců-klientů ovlivňují jejich představy o možnostech řešení obtížných situací, které klienti a klientky prožívají v interakcích mezi rodinným a pracovním životem. V rozhovorech se sociálními pracovníčkami a pracovníkem⁶ se potvrdily zásadní rozdíly ve vnímání matek-klientek a otců-klientů. Dotazovaní si na základně, mnohdy nereflektované, stereotypní percepce rodiny, neuvědomovali potřebu matek-klientek a otců-klientů řešit problémové situace interakcí sfér práce a rodiny. Stereotypní předpoklad, že muž je „živitelem rodiny“ a žena „matkou pečující o děti a domácnost“ již nelze uplatňovat vzhledem ke stále se zvyšujícímu počtu matek „samoživitelek“ nebo např. z důvodu toho, že pro většinu rodin jsou dva příjmy ekonomickou nezbytností (Machovcová, 2004). Tato genderová dělba rolí má také svůj normalizační účinek, který představuje prostředek reprodukce genderové diferenciaci a nerovností (Zábrodská, 2009), toto normativní působení sociokulturně podmíněných pravd může být zdrojem marginalizace jedinců, kteří je překračují (Janoušková, 2004). Janebová a Černá (2008) prostřednictvím hloubkových rozhovorů s pracovníčkami a pracovníky zjistily, že ženy-klientky jsou pomáhajícími konstruovány jako odpovědné za ochranu, kooperativní, podřízené a hysterické, zatímco muži-klienti jsou konstruováni jako otevření, nespolupracující a agresivní. Autorky se na základě výsledků kvalitativní sondy domnívají, že je důležité zvýšit povědomí u sociálních pracovníček a pracovníků o jejich genderových strategiích a o možných dopadech těchto strategií na jejich profesionální práci. „(T)yto předsudky odrážejí nedostatečnou pozornost věnovanou genderovým aspektům sociální práce jak v oblasti teorie a vzdělávání, tak v oblasti praxe“ (Janebová, Černá, 2008:44). Aplikačním cílem výzkumu by pak mohl být například návrh rozvoje genderové kompetence pro vzdělavatele v sociální práci, případně také revize kompetenčního modelu.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Teoretickými východisky výzkumu jsou sociální konstrukcionismus, interpretativismus, feminismus a kritická sociální práce.

Sociálně konstrukcionistický přístup, je důležitý pro zodpovězení výše uvedené výzkumné otázky, protože mi umožní objasnit vzájemnou dialektiku mezi jednáním aktérů a významy, které jejich jednání přikládají. Budu hledat to, co sociální pracovníci a pracovníčky definují jako reálné a jaké to má důsledky pro jejich jednání s klienty a klientkami. Výsledkem výzkumu však nebude rekonstrukce reality

² Výsledky kvalitativního výzkumného šetření byly publikovány v roce 2015 v časopise Sociální práce/Sociální práce (Gřundělová, 2015).

³ Pro účely studie nebylo rozlišováno mezi pracovníčkami v sociálních službách a sociálními pracovníčkami.

informantů a informantek, ale jedna z možných interpretací jejich reality, která ukáže, jakým způsobem si tuto svou realitu konstruují. Konstrukcionistická perspektiva je dále podnětná v tom, že mi umožní zachytit dynamický aspekt genderových nerovností tím, že je pojímá jako výsledek vztahového vyjednávání a sociálního jednání (Maříková et al., 2012).

Také interpretativismus klade důraz na subjektivní význam jednání (Outhwaite, 2006) a detaily každodenního života (Jarkovská, 2013). Interpretativisté chtějí porozumět makrosociálním jevům, jako jsou např. nerovnosti ve společnosti, prostřednictvím hloubkové analýzy na mikroúrovni, zkoumáním sociálních interakcí. Idiografický záměr tohoto přístupu koresponduje s cílem výzkumu, který míří od hlubokého porozumění k obecnějšímu tvrzení a interpretaci získaných dat.

Nebude mě však zajímat pouze to, jak sociální pracovníce a pracovníci s klienty a klientkami jednají, ale budu se snažit porozumět příčinám tohoto jednání. Velkou roli zde pravděpodobně budou sehrávat i stereotypy a předsudky vůči klientům a klientkám, ačkoli samotní aktéři a aktérky by tyto postoje stěží přiznali. Pro odhalení těchto vzorců jednání se užívá metoda dekonstrukce Derridy (1993), kterou můžeme zařadit do tzv. kritických teorií. Aktéři sociálního světa sice svým jednáním aktivně konstruují svou realitu, ale jejich jednání je ve značné míře omezeno vnějším působením existujících mocenských diskurzů (Holstein, Gubrium, 2003). Proto vycházím jak z konstrukcionistického paradigmatu, tak z kritického, abych mohla zachytit vzájemný vztah mezi diskurzy v praxi a diskurzivními praktikami.

Dalším východiskem výzkumu bude poststrukturalistický feminismus. Feministický výzkum zahrnuje kromě ideálů rovnosti a etického přístupu, také prvek sebereflexivity badatelky, snahu vyvarovat se reprodukování mocenských asymetrií a kritický až aktivistický přesah. Můj příklon k feminismu je výrazem tendence k antidiskriminačním a antiopresivním myšlenkám a principům, které se zdaleka netýkají pouze genderových vztahů.

Tato paradigmata a myšlenkové směry mi pomohou při odpovědi na hlavní výzkumnou otázku a při konceptualizaci klíčového pojmu „konstrukce významu genderu“ i při definování kontextuálních pojmů, kterými jsou např. sociální práce nebo profesionální jednání.

CÍLE VÝZKUMU

Sběr dat byl započat v červenci 2016 a stále pokračuje. Cílem výzkumu je odpovědět na otázku: Jak sociální pracovníci a pracovníce konstruují významy genderu svých klientů a klientek, a jak to ovlivňuje jejich profesionální jednání?

Tato hlavní výzkumná otázka má dvě základní dimenze:

- A. konstrukci významu genderu klientek a klientů sociálními pracovníci a pracovníky;
- B. strategie jednání s klientkami a s klienty.

Dílčí výzkumné otázky

A-DVO1: V jakém sociokulturním kontextu konstruují pomáhající význam genderu svých klientek a klientů?

A-DVO2: Jak konceptualizují gender a jaké obrazy klientek a klientů při tom vytvářejí?

B-DVO1: Jak se promítá gender klientek a klientů do podoby poskytované pomoci a jaké metody při tom pomáhající volí?

B-DVO2: Jak pracovníci a pracovnice racionalizují a legitimizují používané postupy, a jak při tom reflektují důsledky svého jednání s klienty a klientkami?

B-DVO3: Jak pomáhající zacházejí ve své praxi s genderovými stereotypy a předsudky?

METODOLOGIE

Vzhledem k uvedenému cíli a teoretickým východiskům je zřejmé, že charakteru výzkumu nejlépe vyhovuje kvalitativní výzkumná strategie, neboť umožňuje detailní porozumění danému problému. Pomůže mi porozumět vidění sociální reality sociálními pracovníci a pracovníky a proniknout k významům, které přikládají genderu svých klientů a klientek. Dále mi pomůže odhalit konstrukce, které ovlivňují jejich jednání. Toto jednání je nutné prozkoumat do hloubky, v jejich přirozeném prostředí. Heuristické a holistické pojetí kvalitativního výzkumu mi umožní zabývat se specifickými případy v celé šíři jejich kontextu.

K podpoře validity výzkumu využiji triangulaci, konkrétně budu vycházet z více zdrojů dat (nejrůznější psané zdroje dat, různí pracovníci a pracovnice, odlišná zařízení sociálně aktivizačních služeb), použiji více technik sběru dat (zúčastněné pozorování, interview, fokusní skupiny, studium dokumentů), a na zjištěné údaje budu pohlížet z více hledisek (viz výše popsané teoretické přístupy). Pro validní výzkum je dále důležitá nasycenost. Saturaci lze konstatovat v případě, že nová fakta již nepřinášejí žádné nové informace, přitom zapadají do vytvořeného teoretického modelu.

Výběr komunikačních partnerů a partnerek

Cílovou skupinu výzkumu tvoří sociální pracovnice a pracovníci, kteří pracují s rodinou v rámci služby SAS (sociálně aktivizačních služeb) pro rodiny s dětmi. Předmětem zkoumání jsou jejich konstrukce významu genderu ve vztahu k jejich jednání s klienty a klientkami.

Na pracovníky, kteří pracují s rodinou, se zaměřuji proto, že rodina je místem, kde se můžeme nejčastěji setkat s genderovými předsudky a stereotypy. Sociální práci s rodinou se věnuje více poskytovatelů sociálních služeb. Já jsem konkrétně zvolila pracovníky a pracovnice sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, a to proto, že jde o službu sociální prevence, která pracuje s celou rodinou v jejich domácím prostředí.

Výběr výzkumného vzorku byl proveden prostřednictvím záměrného (účelového) výběru, specificky jde o záměrný výběr přes instituce, kdy jsem využila zvoleného

typu služby – sociálně aktivizační služby pro cílovou skupinu rodiny s dětmi. Seznam těchto služeb je veden v Registru poskytovatelů sociálních služeb Ministerstva práce a sociálních věcí. Svůj výběr jsem omezila kvůli místní dostupnosti na Moravskoslezský kraj. Rozsah souboru se řídí saturací výzkumného vzorku.

Záměrným (účelovým) výběrem jsem chtěla získat účastníky a účastnice výzkumu cíleně podle jejich určitých vlastností (Miovský, 2006). Konkrétně jde o osoby zaměstnané na pozici sociální pracovníce nebo pracovníka⁷ sociálně aktivizační služby (SAS) pro rodiny s dětmi⁸ v rámci Moravskoslezského kraje. Dané pracovníce a pracovníci musí mít alespoň rok praxe v tomto oboru, a jsou z více různých organizací. Cílem je vyhledat ty, kteří splňují daná kritéria a jsou ochotni se do výzkumu zapojit (Patton, 1990 in Miovský, 2006). Tento typ výběru je z hlediska času a nákladů velmi efektivní, výzkumný vzorek však představuje jen velmi malou část spektra všech sociálních pracovníc a pracovníků (Miovský, 2006), kteří pracují s cílovou skupinou rodiny s dětmi. Rizika spojená s tímto typem výzkumu kompenzují pomocí různých míst a časů vstupu do terénu a zajištěním pracovníc a pracovníků z více různých organizací. Je však zřejmé, že výzkumná zjištění nebude možné zobecňovat, ale bude potřeba přesně specifikovat, k jaké cílové skupině je lze vztahovat. Zjištění budou vypovídat o perspektivě určitého výzkumného vzorku, proto můžeme hovořit jen o transferabilitě, tedy přenosnosti.

Techniky sběru dat

Data jsou získávána pomocí dvou základních technik sběru dat – pozorování a interview. Konkrétně je použita technika zúčastněného (též participačního nebo participativního) pozorování, která umožňuje získat data přímo z terénu. Dále bylo použito interview s prvky fenomenologického rozhovoru (Hendl, 2005) a chápacího rozhovoru (Kaufmann, 2010). Tyto techniky jsou doplněny ještě o studium dokumentů (Standard č. 3: Jednání se zájemcem o sociální službu a Záznamy o průběhu poskytování služby) a fokusní skupiny.

Hlavním důvodem volby zúčastněného pozorování je možnost stát se přímým účastníkem pozorovaných interakcí, což umožňuje deskriptivně zachytit a pochopit celý kontext, ve kterém se interakce odehrává. Důležitou součástí participačního pozorování je reflexe a introspekce. Terénní poznámky jsou zaznamenávány do terénního deníku, podle připravené struktury obsahující popis situace, výroky a poznámky, sebereflexi a možné interpretace situace. V rámci zúčastněného pozorování jsou sledovány nejen běžné interakce s klienty či klientkami a pracovní praktiky pomáhajících, ale jsou také mapována témata, která se objevují jako relevantní, a mohou se stát předmětem interview.

Při sestavování konkrétní podoby rozhovorů jsem se inspirovala fenomenologickým rozhovorem (Hendl, 2005), který požaduje po informantech a informantkách, aby konstruovali a dávali význam svému jednání v konkrétních sociálních situacích. Zvolený typ rozhovoru odpovídá interpretativnímu výzkumnému paradigmatu.

⁴ Případně na pozici pracovníce či pracovníka v sociálních službách.

⁵ Podle § 65 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Probíhá ve třech fázích s určitým časovým rozestupem⁹. Rozhovory sledují záměr odhalit subjektivní zkušenosti, které by prostřednictvím přímého dotazování zůstaly skryté. Dále jsou použity prvky chápajícího rozhovoru dle Kaufmanna (2010) jehož cílem je spustit proces konstrukce vlastní identity, v němž se komunikační partner či partnerka otevírá před badatelkou či badatelem a klade si otázky, které si v běžném životě většinou neklade.

Data z pozorování a rozhovorů jsou doplněna ještě fokusními skupinami, které spočívají ve skupinové diskusi vedené moderátorem, který formuluje téma tak, aby bylo možno lépe porozumět zkoumanému problému. Další doplňkovou technikou sběru dat je studium dokumentů. Při analýze dokumentů je sledována především jazyková stránka záznamů.

Etika výzkumu

Osoby, které se zúčastnily výzkumu, poskytly písemný souhlas se zpracováním jejich výpovědi pro účely výzkumu. Souhlas je zúčastněnými poskytnut na základě informací, které jsem jim sdělila o tématu, průběhu a okolnostech výzkumu a o možnosti kdykoliv z výzkumu odstoupit. Anonymita je zachována tím, že nikde nebude zmíněna identita účastnic a účastníků výzkumu, ani žádná konkrétní adresná data o zařízeních, ve kterých jsou zaměstnáni.

Metoda analýzy dat

Pro analýzu dat bude použita konstruktivistická verze grounded theory, tak jak ji předkládá Charmaz (2003) nebo Kaufmann (2010), protože tato metoda mi umožní interpretovat, jak pracovnice a pracovníci konstruují své reality, jež vyvstávají z interpretativního procesu a z jeho časových a kulturních souvislostí.

ZÁVĚR

Výsledky výzkumu budou v rámci publikačních výstupů a konferencí prezentovány široké odborné veřejnosti. Nejen vzdělavatelé v sociální práci, ale také sociální pracovníci a pracovnice z praxe si budou moci přečíst závěry studie. Domnívám se, že výsledky mohou přispět k lepší reflexi genderových stereotypů a předsudků u pomáhajících. Dále pak můžeme získat argumenty pro zavedení genderové problematiky do výuky budoucích sociálních pracovníků a pracovnic, ti pak následně zajistí přenos těchto poznatků do praxe.

LITERATURA

GRUNDĚLOVÁ, B. 2015. Sladování rodinného a pracovního života klientek a klientů sociální práce genderovou perspektivou sociálních pracovníků a pracovnic. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(5), 106–120.

⁹ Hendl (2005) uvádí, že by mělo jít o rozestupy v délce tří až sedmi dnů.

- GŘUNDĚLOVÁ, B. 2013. *Slad'ování rodinného a pracovního života klientek a klientů sociální práce genderovou perspektivou sociálních pracovníc a pracovníků*. Diplomová práce, FSS MU.
- DERRIDA, J. 1993. *Texty k dekonstrukci*. Bratislava: Archa.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.
- CHARMAZ, K. 2003. Grounded Theory. Objectivist and Constructivist Methods. In: HOLSTEIN, J. A., GUBRIUM, J. F. 2003. *Handbook of Constructionist Research*. London, NY: Guilford Publications.
- JANEBOVÁ, R., ČERNÁ, L. 2008. Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 9(2), 37–45.
- JANOŠKOVÁ, K. 2004. Krkavčí matky? In: NOSÁL, I. (Ed.). *Obrazy dětství v dnešní české společnosti. Studie ze sociologie dětství*. Praha: Barrister a Principal.
- JAROVSKÁ, L. 2013. *Gender před tabulí: etnografický výzkum genderové reprodukce v každodennosti školní třídy*. Praha: SLON.
- KAUFMANN, J. C. 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: SLON.
- MACHOVCOVÁ, K. 2004. Rovné příležitosti mužů a žen v zaměstnání. In: FORMÁNKOVÁ, L., RYTÍŘOVÁ, K. (Eds.). *Abc feminizmu*. Brno: Nesehnutí.
- MAŘÍKOVÁ, H., KRÍŽKOVÁ, A., VOHLÍDALOVÁ, M. 2012. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: SLON.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- OUTHWAITE, W. 2006. Interpretativismus a interakcionalismus. In: HARRINGTON, A. et al. *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Praha: Portál.
- ZÁBRODSKÁ, Z. 2009. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýzy a genderová identita*. Praha: Academia.

SOCIÁLNÍ PRÁCE S ADOLESCENTY OPOUŠTĚJÍCÍMI PĚSTOUNSKOU PÉČÍ

Tereza POLOCHOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

In the Czech Republic there is no systematic theory for social workers, which would establish a process of working with the target group of adolescents leaving foster care. Therefore in the Czech Republic, social workers do not work systematically with this target group. Due to this fact the thesis tries to focus on theory and methods of social work with adolescents who leave foster care in the Ireland to find systematic programmes of after-foster care. The theoretical aim is to find notes and perspectives in the topic of social work with adolescents who leave foster care, which is not adequately explored in Czech literature. The main aim is to understand the situation of target group of adolescents who leave long term foster care, to compare practical examples from Czech Republic and Ireland and to find out if these practices can improve the work of social workers. The thesis could be the inspiration for social workers who work with adolescents who leave foster care.

Keywords

Foster Care, Social Work, Adolescent, Leaving Foster Care.

ÚVOD

V příspěvku představím projekt své disertační práce s názvem „*Sociální práce s adolescenty opouštějícími pěstounskou péči*“. V této práci se zabývám profesionální systematickou sociální prací s osobami, které v období adolescence opouští pěstounskou péči a vstupují do samostatného dospělého života.

Neexistuje žádná systematická teorie, která by sociální pracovníky v České republice provázela postupy práce s adolescenty opouštějícími pěstounskou péči. Klíčoví sociální pracovníci ukončují s ukončením dohody o pěstounské péči i veškerý kontakt se svým klientem, tedy bývalým pěstounským dítětem. Klíčový sociální pracovník se zanedlouho stane klíčovým pracovníkem nového klienta a jeho kapacita je opět naplněna. Není tak prostor k jakémusi doprovázení klientů v začátcích samostatného dospělého života. Tento systém nešetřuje vstup do samostatného dospělého života, který je složitým procesem a bývalí klienti sklouzávají k sociálně patologickým jevům, přičemž jejich původní klíčoví sociální pracovníci jim v těžké životní situaci již nemohou pomoci, a to jak kvůli absenci kontaktu s nimi, tak kvůli naplněné kapacitě. Klíčoví sociální pracovníci by tedy měli své klienty připravit na samostatný život po opuštění pěstounské péče již v jejím průběhu. Neexistuje však žádná standardizovaná systematická teorie, podle které by se při této přípravě mohli řídit.

Volí tak jakési intuitivní metody práce, které zdaleka nepokrývají všechna rizika, která na jejich klienty v samostatném dospělém životě čekají. Cílem disertační práce je porozumět situaci adolescentů opouštějících dlouhodobou pěstounskou péči a porovnat příklady dobré praxe z České republiky a z Irska, které je příkladem dobré praxe na základě výzkumu Fernandez a Barth (2010). Tyto poznatky by měly pomoci rozvinout práci sociálních pracovníků s touto cílovou skupinou.

TEORETICKÝ KONCEPT

Zaměřím-li se na kontextuální pojmy a jejich teoretickou konceptualizaci, jako první popíši pojem „sociální práce“. Teorie sociální práce usnadňuje komunikaci mezi sociálními pracovníky, ale i praxi samotnou, neboť specifikuje postup práce s klientem. Poskytuje strukturu pro analýzu složitých a často velmi emotivních lidských problémů a situací. Pomáhá utřídít informace, předpoklady a domněnky do smysluplného celku. Rovněž poskytuje systematicky uspořádaný a předvídatelný přístup k práci s lidmi (Matoušek, 2013).

Existuje několik obecných teoretických konceptů sociální práce relevantních autorů. Mezi základní patří koncepty Sibeona a Fooka. Porovnáme-li teoretické koncepce relevantních autorů a z definice teorie vyplývající znaky, zjistíme, že Fook a Sibeon se jen málo liší ve svém uvažování o sociální práci a jejich souvislostech. Pokud se tedy chceme zabývat sociální prací, musíme brát v potaz vliv společnosti, intervenční postupy a specifika pro práci právě s daným klientem, což vyplývá z pojetí autorů (Matoušek, 2013).

Sociální práce se zabývá několika cílovými skupinami, se kterými se specificky pracuje. Mezi základní patří nefunkční rodina, osamocení rodič, rodina v rozvodu, mnohoproblémová rodina, zdravotně znevýhodněné osoby, osoby s mentálním postižením, duševně nemocní, staří lidé, umírající, uživatelé drog, ženy poskytující placené sexuální služby, riziková mládež, odsouzení a jejich oběti, nezaměstnaní, bezdomovci a uprchlíci. Podíváme-li se na rizikovou mládež, do které adolescenti opouštějící náhradní rodinnou péči patří, zjistíme, že v oblasti sociální práce je tato cílová skupina zaštiťována třemi druhy programů. Jsou to programy primární prevence, tedy intervence před vznikem delikventního chování, dále pak sekundární prevence, tedy mimosoudní intervence, kdy již došlo k sociálnímu selhání, avšak v takové míře, která se zatím nedá přesně indikovat, a v neposlední řadě terciální prevence neboli práce s odsouzenými (Matoušek et al., 2010). V disertační práci se budu zabývat všemi třemi programy, abych mohla porozumět různorodým situacím cílové skupiny.

Sociální práci můžeme rozdělit na tři základní úrovně. Jde o makroúroveň, kde se řadí především sociální práce s velkými organizacemi a komunitami, dále mezoúroveň, kam spadají menší formální a neformální skupiny, a do třetice mikroúroveň, kdy sociální práce podporuje jednotlivce v jeho schopnosti překonat vlastní problémy. Především u mikroúrovně je zcela zásadní individuální vztah s klientem, kterého pracovník chápe jako aktivního spolupracovníka a vztah těchto osob je vyvážený (Matoušek, 2003). Zaměřím se na mikroúroveň sociální práce, do které spadá

i sociální práce s adolescenty opouštějícími pěstounskou péči, kterým je nutné věnovat individuální přístup a následovat jejich konkrétní potřeby.

Teoretický koncept pojmu „adolescent“ vychází z psychologických definic relevantních autorů.

Vágnerová (2000) popisuje adolescenty ve věku mezi 15–20 lety. Langmeier a Krejčířová (2006) škálu rozšiřují až po 22 let. Význam tohoto období definují relevantní autoři vzhledem ke stabilizaci fyzického vývoje a vyvrcholení intelektuálního potenciálu, ačkoliv tento však není doplněn o životní zkušenost. Adolescenti si vytvářejí strategie chování ve vztahu k výkonu i vlastní sociální pozici. Zlepšuje se sebeovládání a schopnost přijmout odpovědnost. Sebepojetí a sebehodnocení se stále proměňuje. Vzniká silná potřeba emočních prožitků, do popředí se dostávají partnerské vztahy před rodinnými. Jde o období, kdy probíhá stěžejní vývoj identity a mravních charakterových rysů osobnosti.

Vezmeme-li v potaz základní vývojové aspekty u adolescentů, zjistíme, že se teorie relevantních autorů příliš neliší.

Pojem „opouštění pěstounské péče“ uchopuji dle výkladu zákona č. 134/2006 Sb., kdy tento zákon hovoří o třech variantách odchodu z pěstounské péče. Jde o návrat do biologické rodiny, v případě, že dítě bylo odebráno z důvodu nefunkčnosti rodiny, která svou funkčnost napravila a je schopna vychovat dítě k bezproblémovému začlenění do společnosti. Dále může jít o odchod do ústavní péče, a to v případě, že dítě bylo v pěstounské péči přechodné a vrací se zpět do ústavní péče, nebo z jiných důvodů (nejčastěji výchovných) opouští rodinné prostředí na popud náhradního rodiče či dítěte samotného. V neposlední řadě může jít o odchod do samostatného dospělého života v případě, že dítě dovršilo již minimálně 15. rok věku a nemá zájem dále setrvat v pěstounské péči. Ve své práci se budu věnovat pouze třetí variantě, kdy dítě odchází z pěstounské péče do samostatného dospělého života.

„Relevantní autory“ teoreticky uchopuji jako autory zabývající se výzkumným problémem, který prezentují v relevantní literatuře vztahující se k tomuto problému (Baum, 2014). S pojmy pracuji z perspektivy relevantních autorů odborné literatury.

VYMEZENÍ CÍLŮ PRÁCE

Cíle rozdělují na symbolický, poznávací a aplikační. Formulací tématu svého textu chci upozornit na absenci teoretického zpracování metody sociální práce s adolescenty opouštějícími pěstounskou péči.

Nežádoucím stavem je tedy to, že sociální pracovníci v ČR systematicky nepracují s cílovou skupinou adolescentů opouštějících pěstounskou péči, protože neexistuje teoretický koncept práce s touto cílovou skupinou, podle níž by postupovali. Tento nežádoucí stav vede k tomu, že cílová skupina sklouzává k sociálně patologickým jevům, čímž ohrožuje sama sebe i společnost. Symbolickým cílem je přispět k rozšíření poznání o sociální práci s adolescenty opouštějícími pěstounskou péči.

Za poznávací cíl považuji dosažení vědění o sociální práci s adolescenty opouštějícími pěstounskou péči v České republice a v Irsku. Tohoto cíle bude

dosaženo interpretací relevantních autorů zabývajících se danou tematikou a výzkumem zabývajícím se situací adolescentů opouštějících pěstounskou péči v kontextu sociální práce.

Aplikačním cílem je pak získané poznání o situaci adolescentů opouštějících pěstounskou péči publikovat a dostat do podvědomí odborné veřejnosti.

POJEDNÁNÍ O VÝZKUMNÉ STRATEGII

Sociální práce s adolescenty opouštějícími pěstounskou péči je v českém kontextu nové a neobvyklé téma. Česká literatura se touto tematikou nezabývá. Jednání všech aktérů majících vliv na tuto cílovou skupinu je nutné prozkoumat do hloubky. Z těchto důvodů jsem pro výzkum zvolila kvalitativní strategii. Konkrétně bude použita situační analýza Adele Clarkové. Ta je autorkou definována jako balík teorií a metod. Situační analýza sama o sobě je základní analýzou, kdy předmětem zkoumání není fenomén, ale situace. Metoda vychází ze sociálního konstrukcionismu, interpretativismu, symbolického interakcionismu, až po novodobou zakotvenou teorii – situační analýzu (Clarke, Charmaz et al., 2014). Vycházet tedy budu z interpretativního paradigma, ve kterém se z ontologického hlediska objevuje relativismus ve smyslu lokálních a specifických konstrukcí reality (Guba, 1998 in Denzin, Lincoln et al., 2005), přičemž vztah mezi výzkumníkem a bádáním vychází z toho, že lidé konstruují jejich vlastní pochopení reality a badatelé konstruují významy založené na jejich interakcích s okolím (Lincoln, 1985, in Denzin, Lincoln et al., 2005). Jednotlivé konstrukty jsou pak zdokonalovány hermeneuticky a porovnávány dialekticky, s cílem generalizace jednoho nebo několika konstruktů, u kterých je shledána shoda (Guba, 1990, in Denzin, Lincoln et al., 2005).

Aktéři výzkumu budou vybíráni na základě záměrného kvótového výběru a to skrze organizace pracující s pěstounskými rodinami. Bude použito několik technik sběru dat, jak je pro situační analýzu typické, především pak nestandardizovaná interview, participační pozorování či přímé pozorování.

ZÁVĚR

Výsledky výzkumu budou reflektovat nedostatky v systému české sociální práce s adolescenty opouštějícími pěstounskou péči. Domnívám se, že na základě výzkumu bude možné převzít dobrou praxi ze zahraničí a využít tuto pro rozvoj práce sociálních pracovníků v České republice.

LITERATURA

- BAUM, D. 2014. *Výzkumné metody v sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- CLARKE, A., CHARMAZ, K. et al. 2014. *Grounded Theory and Situational Analysis*. London: Sage.
- DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. S. et al. 2005. *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.

- FERNANDEZ, E., BARTH, R. 2010. *How Does Foster Care Work?: International Evidence on Outcomes. Selected Educational outcomes for Young People Aged 17–19 Years in Long Term Foster Care in Ireland*. London: Jessica Kingsley.
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. 2006. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- MATOUŠEK, O. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. (Eds.). 2010. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. 2. vyd. Praha: Portál.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
- NOVOTNÁ, V. 2016. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí s komentářem*. 2., aktual. vyd. Olomouc: ANAG.
- VÁGNEROVÁ, M. 2000. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.

SITUAČNÍ ANALÝZA ZDROJŮ POMOCI OBYVATEL ŽIJÍCÍCH V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALITÁCH NA ÚZEMÍ MORAVSKOSLEZSKÉHO KRAJE

Zuzana STANKOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

The article presents a dissertation thesis titled "Situational analysis sources of help to people living in Socially Excluded Localities in the Moravian-Silesian Region". The situation of socially excluded localities in this region is the second worst in the whole Czech Republic and the research project aims to look at the issue of socially excluded localities through identifying and interpreting sources of help by key actors operating in these locations.

Keywords

Socially Excluded Sites, Situational Analysis, Social Exclusion, Inhabitants of Socially Excluded Localities.

ÚVOD

Tento článek představuje projekt disertační práce se stejným názvem tohoto příspěvku. V příspěvku představím výzkumný problém zaměřený hlavně na sociálně vyloučené lokality v Moravskoslezském kraji, jejich nárůst a s tím související nemalý počet obyvatel, žijících v těchto lokalitách. Zároveň se s výzkumným problémem pojí strategie „řešící“ sociální začleňování na národní i lokální úrovni, které jak se zdá, dle statistik, nejsou příliš efektivní. Ve druhé části příspěvku nastiňuji výzkumný projekt, navrženou strategii a metodologii výzkumu. Součástí článku jsou také cíle výzkumu a výzkumné otázky, které jsou ambicí výzkumníka zodpovědět a přispět tím k širšímu pohledu na problematiku sociálně vyloučených obyvatel a možných zdrojů pomoci.

VÝZKUMNÝ PROBLÉM

Počet sociálně vyloučených lokalit na území Moravskoslezského kraje stále stoupá, což dokazují celorepublikové průzkumy zadané Ministerstvem práce a sociálních věcí zpracované společností GAC spol. s.r.o, kdy počet sociálně vyloučených lokalit (dále SVL) v kraji vzrostl z počtu 28 v roce 2006 na 78 v roce 2015. Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR považuje za sociálně vyloučenou lokalitu takovou, kde dochází ke koncentraci více než 20 osob žijících v nevyhovujících podmínkách, přičemž tato podmínka je indikována počtem příjemců příspěvku na živobytí. Tyto osoby obývají fyzicky či symbolicky ohraničený prostor. „*Jako SVL označujeme explicitně či implicitně prostor (dům, ulici, čtvrť), kde se koncentrují lidé, u nichž lze identifikovat znaky spojené se sociálním vyloučením. Tato místa jsou okolními*

obyvateli negativně symbolicky označována („špatná adresa“, „problémové místo“ apod.).“ (GAC, 2015:14). Za tyto znaky sociálního vyloučení analýza považuje souběh více faktorů, které omezují možnosti sociálně vyloučených obyvatel. Omezený přístup: (1) na otevřený trh práce; (2) k veřejným službám, včetně sociálních služeb či vzdělávání; (3) kontaktu se sociálním okolím; (4) řešení osobních krizí; (5) politické participace; či omezují schopnosti a dovednosti těchto možností využívat. Specifickou roli v sociálním vyloučení hraje etnicita, jelikož v českém kontextu identifikovaných sociálně vyloučených lokalit tvoří většinový podíl obyvatel Romové, čímž se k sociálnímu vyloučení pojí i fenomén etnické diskriminace. (GAC, 2015)

Průměrný počet obyvatel na jednu lokalitu na území Moravskoslezského kraje je 317. V kraji vzrostl také počet osob žijících v SVL, který je druhý nejvyšší v ČR, jedná se o 19–23 tisíc osob (GAC, 2015). SVL jsou vnímány jako „romské“, a to i v těch případech, kdy Romové v dané lokalitě netvoří statistickou většinu. Hranice těchto lokalit mohou být symbolické, příkladem je, když je lokalita vnímána jako tzv. „špatná adresa“ nebo se o ní mluví jako o „domu hrůzy“, „ghettu“, „Bronxu“ apod. Z této tendence vyplývá riziko, že jako SVL mohou být označovány všechny lokality, v nichž žijí Romové (GAC, 2015). Je zřejmé, že SVL ukazují na extrémní sociální rozdíly a nerovnosti ve společnosti (Mareš, 2013). V České Republice můžeme sledovat tendenci koncentrace sociálně vyloučených obyvatel, zejména chudých Romů, ke které dochází z několika důvodů. Tím nejčastějším bývá dobrovolné společné bydlení romských rodin, dalším z důvodů jsou běžné tendence samospráv seskupovat dlužníky a neplatiče do holobytů, nebo přidělování bytů romským žadatelům zásadně v objektech s vysokou koncentrací romských rodin. (Mareš, 2006) Česká republika chce řešit sociální vyloučení a tudíž i sociálně vyloučené lokality Strategii sociálního začleňování. Tento dokument je navrhnut na léta 2014–2020. Jako základní nástroj pro sociální začleňování osob sociálně vyloučených nebo ohrožených sociálním vyloučením uvádí Strategie ČR sociální práci. Všechny oblasti jsou proto ve Strategii pojímány také z pohledu, jak může sociální práce přispět k fungování opatření v jednotlivých oblastech. „V rámci posílení sociální práce jako základního nástroje řešení sociálního začleňování bude třeba zajistit navýšení počtu sociálních pracovníků na obcích. Současný stav počtu sociálních pracovníků je na některých obcích značně poddimenzovaný. Navýšením stávajícího počtu sociálních pracovníků o 50 % by došlo k dosažení cílového stavu 2500 sociálních pracovníků obcí s rozšířenou působností“ (MPSV, 2014:76). Dále pak na regionální úrovni, tedy na území Moravskoslezského kraje, je navrhována Strategie integrace romské komunity 2015–2020 (MSK, 2015), která se snaží řešit tuto problematiku pod záštitou výše uvedené strategie ČR. Dalším klíčovým faktorem pro úspěšnou realizaci strategie Moravskoslezského kraje (dále pak MSK) je spolupráce všech subjektů zapojených do řešení situace sociálně vyloučených obyvatel na všech úrovních, tzn. jak na úrovni samotné komunity, tak na úrovni jednotlivých samospráv, na úrovni nestátních neziskových organizací, škol apod.

Počet sociálně vyloučených obyvatel a lokalit, ve kterých žijí, stále stoupá, zároveň, ale nejsou obyvatelé zapojeni do tvorby nástrojů či strategií, které řeší tento problém. Domnívám se, že je klíčové porozumět situaci obyvatel žijících v SVL, jejich interpretacím zdrojů pomoci a chápání pozice sociální práce v těchto zdrojích. Tato znalost může být příležitostí pro rozvoj přístupů sociální práce při sociálním začleňování obyvatel těchto lokalit.

CÍLE VÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Cílem práce je porozumět interpretacím zdrojů pomoci klíčových aktérů ve vybraných sociálně vyloučených lokalitách na území Moravskoslezského kraje. Jádrem každého výzkumného projektu jsou výzkumné otázky. Mají za cíl vést výzkum k dosažení stanovených cílů a tvoří návod, jak k těmto cílům dojít. Nutné je, aby výzkumné otázky byly v souladu s definovaným cílem výzkumného šetření, přičemž by tyto otázky měly být definovány tak, aby bylo možné v závěru říci, zda na ně výzkumník našel odpověď či nikoliv (Švaříček, Šedřová, 2007).

Od tohoto navrženého cíle disertační práce je poté úzce napojena hlavní výzkumná otázka: **„Jak aktéři působící v sociálně vyloučených lokalitách interpretují zdroje pomoci, které by dle jejich chápání mohli vést k procesu sociálního začleňování?“**, která je dále rozvinuta do tří dílčích výzkumných otázek:

1. Jak interpretují zdroje pomoci obyvatelé žijících v SVL na území MSK?
2. Jak interpretují zdroje pomoci další klíčoví aktéři (sociální pracovníci, komunitní pracovníci a další pracovníci) působící v SVL?
3. Jakou roli v těchto zdrojích pomoci sehraje sociální práce?

Aplikačním cílem, v této fázi, dá se říci vizí výzkumu, je jeho výsledky následně prezentovat v obcích zapojených do výzkumu a podílet se na tvorbě strategií sociálního začleňování měst, společně s aktéry výzkumu. Prezentace výsledků může přinést nový pohled na sociální začleňování obyvatel sociálně vyloučených lokalit na místní úrovni, čímž může být přímé zapojení obyvatel do tvorby strategie na regionálních úrovních a zároveň naplňování těchto strategií.

VÝZKUMNÝ DESIGN

Navrhovanou metodou kvalitativního výzkumu je situační analýza podle Adele Clarke at al. (2015). Situační analýza je podle Adele Clarkeové (2005:23; Clarke, Charmaz, 2014:26) „balíkem teorie a metody“, což znamená, že na jedné straně činí zcela explicitními svá ontologická a epistemologická východiska, a na straně druhé je neponechává bez nástrojů ke zkoumání reality (Kalenda, 2016). Situační analýza přináší analýzu významů na meziúrovni. To znamená pro to, jak vznikají a jsou vyjednávány významy, které reprezentují celé skupiny nebo organizace. Podle Clarkeové a Charmazové (2014:241) má být sama situace zkoumání základní jednotkou analýzy. Předmětem výzkumu by tudíž neměl být jen určitý jev, ale celá situace, která tyto jevy zahrnuje a spoluutváří, včetně výzkumníků, kteří do ní svou přítomností a působením intervenují. O tom, co patří do situace, tudíž vždy rozhodují

data získaná výzkumníkem. Z tohoto důvodu musí být výzkumník vždy součástí situace a musí popsat, jakým způsobem spolutvořil danou situaci. (Kalenda, 2016)

K získání přehledu o situaci obyvatel žijících v SVL na území MSK využiji sběr několika zdrojů dat všech klíčových aktérů. Relevantní dokumenty popisující místní situaci v SVL, strategické plány měst směřující k sociálnímu začleňování, záznamy z jednání o sociální politice měst, vypracované studie týkající se vybraných sociálně vyloučených lokalit apod. Dále ke sběru dat využiji přímé pozorování a zúčastněné pozorování (Yin, 2009). Tyto zdroje dat bych doplnila o metodu intenzivního rozhovoru popsanou podle Charmaz (2006). Intenzivní rozhovor umožňuje prozkoumání jevu do hloubky, pomocí široce pojatých otázek. Tato metoda rozhovoru pomůže participantům popsat a zároveň reflektovat své zkušenosti spojené s tématem.

Výzkumný soubor navrženého výzkumu budou tvořit obyvatelé sociálně vyloučených lokalit. Výběr SVL zvolím metodou záměrného výzkumu popsanou Miovským (2006), kdy na základě předem daných kritérií jsou následně vybrány lokality. Respondenti v těchto lokalitách a klíčoví aktéři působící v lokalitách budou vybíráni kombinací záměrného výzkumu a příležitostného výběru, který umožní využívat příležitosti získaných během výzkumu a samosběr může fungovat na principu propojení aktivního zájmu zapojit se do realizace výzkumu. (Miovský, 2006)

ZÁVĚR

Vezmeme-li v úvahu, že počet SVL roste a rovněž také počet osob žijící v sociálně vyloučených lokalitách, zároveň nastíněné strategie sociálního začleňování využívají sociální práci jako klíčový nástroj, domnívám se, že je potřeba komplexněji a obsáhleji se tímto problémem zabývat. Jedním z možných pohledů na situaci sociálně vyloučených lokalit může být identifikace zdrojů pomoci obyvatel, žijících v těchto lokalitách a využití těchto identifikovaných zdrojů při tvorbě strategií na lokálních (městských) úrovních. Zároveň je součástí výzkumu otázka, jakou roli v těchto identifikovaných zdrojích hraje sociální práce pro klíčové aktéry. V tomto lze nalézat potenciál pro další rozvoj přístupu sociální práce v těchto lokalitách. Za klíčové považují zapojení všech klíčových aktérů do výzkumného procesu, postupná reflexe získaných dat a následná reflexe závěrů výzkumu s aktéry.

LITERATURA

CLARKE, A. E. 2005. *Situational Analysis. Grounded Theory after the Postmodern Turn*. Thousand Oaks: Sage.

CLARKE, A. E., FRIESE, C., WASHBURN, R. (Eds.). 2015. *Situational Analysis in Practice. Mapping Research with Grounded Theory*. London: Left Coast Press.

CLARKE, A., CHARMAZ, K. et al. 2014. *Grounded Theory and Situational Analysis*. London: Sage.

GAC. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR* [online]. Praha. [21. 3. 2016]. Dostupné z:

- http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/Analyza_socialne_vyloucenych_lokalit_GAC.pdf
- CHARMAZ, K. 2006. *Constructing Grounded Theory*. London: Sage.
- KALENDA, J. 2016. Prozatím nevyužitá šance: Situační analýza v pedagogickém výzkumu. *Pedagogická orientace*, 26(3), 457–481.
- MAREŠ, P. 2013. Sociálně vyloučené lokality. In: MATOUŠEK, O. et al. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál, 402–404.
- MAREŠ, P. 2006. *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV.
- MIOVSKÝ, M. 2006. Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada Publishing.
- MPSV. 2014. *Strategie sociálního začleňování 2014–2020* [online]. Praha: MPSV. [10. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/17082/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf.
- MSK. 2015. Strategie integrace romské komunity Moravskoslezského kraje na období 2015–2020 [online]. Ostrava: MSK [27. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.msk.cz/assets/socialni_oblast/finalni-strategie-romu-2015---2020.pdf
- YIN, R. K. 2009. *Case Study Research: Design and Methods*. 4th ed. Los Angeles, Calif.: Sage Publications.
- ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. et al. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry*. Praha: Portál.

SOCIÁLNÍ PRÁCE V ITALSKÝCH SOCIÁLNÍCH DRUŽSTVECH

Šárka ULČÁKOVÁ

Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií (Česká republika)

Abstract

This contribution is focused on the topic of author's dissertation thesis and on the project of Student Grant Competition called The Use of Social Work in Italian Social Cooperatives Providing Social Services, which has been conducted in 2016 (grant No. SGS03/FSS/2016). First part of the text is dedicated to the theoretical background, while concept of social economy, solidarity economy, and social cooperatives are introduced, together with brief explanation of modernization of society phenomenon which is strongly connected to the development of the concepts mentioned above during last few decades. Next part of the text is focused directly on the Student Grant Competition project and on research that has been conducted within this project. A methodology, research question, research goal, research sample and planned outcomes of the project are introduced in this part of the contribution, together with outcomes of the research.

Keywords

Social Economy, Solidarity Economy, Social Cooperatives, Modernization of Society, Social Work.

ÚVOD

V posledních několika desetiletích probíhají ve společnosti procesy, které jsou úzce spojeny s fenoménem modernizace společnosti, jenž ovlivnil vývoj všech subsystemů společnosti, a jenž rovněž vedl k vytvoření nových podmínek pro sociální práci. Modernizace může být charakterizována jakožto fenomén, který je možný přirovnat k „molochovi“, o němž hovoří Giddens (2003) ve své knize Důsledky modernity. Tento „mloch“ je složen z různých částí tvořících celek, jenž je v neustálém napětí, pln protikladů a rozporných vlivů. Jeho působení na různé oblasti naší společnosti je konstantní, jeho vliv se neustále prohlubuje a společnost je na základě jeho vlastních norem a principů formována. Jedná se o fenomén, který již není možné zastavit a který je nutný v rámci různých kontextů adekvátně reflektovat. A to z toho důvodu, že, jak i sám Giddens (2003) poukazuje, ačkoliv již není možné zastavit změny, které jsou důsledkem „molochova“ působení, můžeme se stále pokusit jej v určitém rozsahu kolektivně řídit. K tomu, abychom však další vývoj byli schopni usměrnit, musíme diskutovat o příčinách, důsledcích, souvislostech a možných postupech, jak k novým výzvám přistupovat.

MODERNIZACE SPOLEČNOSTI A JEJÍ CHARAKTERISTICKÉ ZNAKY

Ačkoliv je modernizace společnosti pojem nesnadno uchopitelný, můžeme se pokusit mu porozumět skrze jeho charakteristické rysy. Mezi ty, které souvisí s oblastí, na niž je v tomto příspěvku soustředěna pozornost – sociální a solidární ekonomikou, patří generalizace vztahů, individualizace, nová sociální rizika, změny v pojetí práce a rostoucí míra nezaměstnanosti, krize sociálního státu a s tím související privatizace (Keller, 2007; Bauman, 2002; Beck, 2004).

O generalizaci vztahů hovoří např. Keller (2007) ve své knize *Teorie modernizace*, přičemž upozorňuje, že zobecňováním společenských vztahů dochází k situaci, kdy se tyto vztahy čím dál tím méně váží na konkrétní lidi a situace. Tento proces má na život společnosti ambivalentní dopady. Keller tvrdí, že „Zobecnělé a formalizované struktury rozhodování umožňují zvyšovat výkonnost v jakékoliv oblasti společenského života. Zároveň však vede tento způsob rozhodování a koordinace aktivit k výraznému nárůstu neosobnosti, což účastníkům ztěžuje identifikaci se systémem společnosti a může v nich podporovat pocity odcizení. Zejména v sektoru, jenž se specializuje na výkon funkcí sociální ochrany a pomoci, je tento rozpor pociťován velice tíživě, neboť neosobnost a anonymita, která je cenou za zvyšování výkonu, do značné míry odporuje charakteru poskytovaných služeb“ (Keller, 2007: 60)

Dalším z charakteristických znaků modernizace společnosti je individualizace, na kterou je nahlíženo z různých úhlů pohledu. Beck (2004) ji vnímá jakožto přeměnu uvnitř moderny, v rámci které jsou lidé osvobozováni od sociálních tříd, sociálních vrstev, genderového statusu, jež měly svůj význam v industriální společnosti. Dle tohoto autora dochází v moderní společnosti k „trojnásobné individualizaci“, kterou představuje: „vyvázání z historicky daných sociálních forem a vazeb ve smyslu tradičních vztahů nadvlády a materiální závislosti („dimenze osvobození“), ztráta tradičních jistot v oblasti praktického vědění, víry a řídicích norem („dimenze odkouzlení“) a – čímž se význam pojmu převrací takřka ve svůj opak – nový druh sociální vázanosti („dimenze kontroly či neintegrace“).“ (Beck, 2004:206). Individualizací se zabývá rovněž Zygmunt Bauman (2002), který upozorňuje, že se jedná o fenomén, jenž může být vnímán na jednu stranu jakožto prvek přinášející svobodu experimentování, avšak který na druhou stranu ze všech důsledků takového experimentování viní jednotlivce, který se s těmito důsledky musí vyrovnat sám. Jedná se tedy o svobodu, která přináší mnoho rizik.

Dalším z charakteristických znaků modernizace společnosti jsou nová sociální rizika. Dle Jana Kellera (2011) je vznik nových sociálních rizik od pol. 80. let 20. století spojován s nástupem postindustriální společnosti či společnosti služeb nebo přechodem od národního průmyslového kapitalismu ke globálnímu finančnímu kapitalismu. V ekonomicky nejvyspělejších zemích pak v důsledku těchto procesů dochází ke změnám na trhu práce, v populačním chování, ve vzorcích rodinného soužití.

Jak uvádí Keller (2011), nová sociální rizika se skládají jak z „klasických sociálních problémů“ (jako je např. chudoba či sociální zranitelnost), tak i z relativně nových

jevů (jako je např. obtížná předvídatelnost či absence účinného pojištění). V době, kdy byla průmyslová společnost na svém vrcholu, tedy během 30 let po druhé světové válce, spočíval politický režim na třech pilířích – na fungujícím trhu práce, na poměrně soudržné a stabilní rodině, na sociálním státu. Od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se z těchto pilířů stávají zdroje sociálních rizik, které jsou následující: selhávání rodinného pilíře sociálního systému, selhání pilíře v podobě trhu práce, změny v systémech pojištění (Keller, 2011). Tyto změny doprovází rovněž oslabování přirozené struktury sociability. Jak upozorňuje Keller (2007), v první ze dvou fází modernizace bylo přislíbeno vybudování náhradních sekundárních struktur sociability. Ve druhé fázi modernizace však dochází k zeštíhlování, redukci a rušení i těchto sekundárních struktur.

Dalším znakem modernizace společnosti jsou změny v pojetí práce a zvyšování nezaměstnanosti. Dle Ulricha Becka (2004) je práce ústředním pojmem života každého jednotlivce od dětství, kdy jako vzor vnímá své pracující rodiče, až do stáří, které je definováno tím, že stojí mimo povolání. Tentýž autor tvrdí, že se jedná o pojem, který je také jakýmsi měřítkem, pomocí kterého hodnotíme schopnosti, ekonomické a sociální postavení jedince. Beck (2004) také uvádí, že stejně jako rodina ztratilo povolání své někdejší jistoty a ochranné funkce. V moderní společnosti přibližně od 70. let 20. století přestala platit „jednotná forma celoživotní jednodenní práce“ a dochází k flexibilizaci tří nosných sloupů práce – pracovního práva, pracoviště a pracovní doby (Beck, 2004). Rovněž Bauman poukazuje na to, že se mění charakter práce, která již „nemůže nabídnout bezpečnou osu, kolem níž se lze otáčet a odvozovat od ní definice sebe sama, svou identitu a svůj životní plán. A nelze ji považovat ani za etický základ společnosti, ani za etickou osu individuálního života“ (Bauman, 2002:223). Dochází ke střídání zaměstnání během života, k flexibilitě práce, uzavírání krátkodobých, otevřených smluv či práce bez smlouvy. Pracovní život se tak podle Baumana (2002) stává plný nejistoty a nezajištění. Ne všichni autoři však vnímají narůstající flexibilizaci práce a uzavírání krátkodobých kontraktů v negativním smyslu. Hamilton (2003) upozorňuje, že takovýto přístup může být pro řadu lidí osvobozující a umožňující jim zapojovat se i do jiných, než jen výdělečných aktivit. To vše však v kontextu trendu zvyšování pracovních hodin, který mnoho lidí ve vysoké míře zatěžuje, způsobuje nespokojenost či dokonce psychické problémy (Hamilton, 2003).

V souvislosti se vzdělaností a uplatněním na trhu práce Beck (2004) hovoří o nově vzniklé situaci, kdy instituce sociální péče a sociálního státu, které mají pomoci lidem uplatnit se na trhu práce, dnes nepůsobí věrohodně a mohou se zdát nepotřebné, jelikož programy jimi nabízené nemohou na situaci trvajících nedostatku práce nic změnit. Tento problém se dotýká i sociální práce, která v dnešní době v rámci běžných neziskových či státních organizací nedisponuje nástroji k tomu, aby vyřešila situaci nezaměstnanosti klienta. Na tento deficit v sociální oblasti zareagovala právě sociální a solidární ekonomika, či obecně sociální podnikání, když nabídla prostor pro zaměstnání osob ze skupin ohrožených na trhu práce.

V rámci evropského kontextu se v posledních desetiletích hovoří o krizi sociálního státu, která souvisí se snižováním výdajů na sociální stát, přesunem odpovědnosti za sociální problémy a jejich řešení směrem na jednotlivce, skupiny a komunity, s kolonizací veřejného privátním a privatizací statků a služeb, jež byly donedávna veřejné. Mnoho činností, které vykonával stát, se přesunulo pod taktovku finančně silných skupin, které se snaží o dosažení co největšího zisku. Zbylé veřejné služby jsou stlačovány do stále těsnějšího rozpočtového rámce a zároveň se mění řízení těchto služeb. Do veřejného sektoru se tak dostávají principy, které byly do té doby uplatňovány jen v soukromém sektoru, jako je například princip konkurence (Keller, 2011).

DŮSLEDKY PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI

Modernizace společnosti a změny, jež ji provázejí, nutně musely zasáhnout i oblast sociální práce. V důsledku těchto změn se dnes sociální práce musí vypořádávat s vážným problémem – zpochybněním, že se jedná o profesi, která vznikla v důsledku rozvoje sociálního státu. O této problematice hovoří např. Navrátil (2011), jenž tvrdí, že se jakožto „profesionální projekt“ sociální práce vztahovala ke dvěma pilířům – ke svému institucionálnímu rámci a k budování vlastní teorie. V současném světě nicméně došlo ke zpochybnění institucionálního rámce sociální práce a svou teorii si není příliš jistá. Zhoršující se situace v souvislosti s financováním služeb sociální práce je dána jednak neoliberálními tendencemi snižovat výdaje na sociální stát, ale také snahami o privatizaci veřejných služeb. Jak upozorňuje Keller (2011), situace v posledních desetiletích se vyvíjí tak, že zatímco se snižují daně firmám a vysoko příjmovým kategoriím a tím se i omezuje rozpočet sociálního státu, jsou omezovány a zpoplatňovány služby dosud veřejné, jsou snižovány platy státním zaměstnancům, redukovány a rušeny sociální dávky apod. Sociální práce se tak nachází v situaci, kdy se nemůže spoléhat na podporu z veřejných prostředků, což je pravděpodobně nejvíce citelné v organizacích neziskového sektoru. Stále častěji je tak nutné zaměřit se na nové způsoby financování (jako je např. vícezdrojové financování) a inovativní způsoby řešení (např. projekty sociálního podnikání).

Z dalších jevů, které mají vliv na současnou sociální práci, můžeme zmínit managerialismus, ekonomizaci či marketizaci sociální práce (Holasová, 2012). Důraz je v důsledku těchto tendencí kladen na hospodárnost a účinnost služeb, užívána jsou ekonomická kritéria a modely managementu. Stejně, jako i v jiných oblastech, i mezi sektory veřejných služeb narůstá konkurence, a proto musí sociální práce dokazovat, že jsou prostředky na ni vynakládané využívány efektivně a že jsou její intervence účinné. I přesto rostou pochybnosti o kvalitě a efektivitě, je jí vyčítána nedostatečná flexibilita, otevřenost apod. Postupně se v sociální práci začíná prosazovat ekonomické myšlení, ekonomická racionalita. Roste důraz na vytváření zisku v této oblasti a stát již není vnímán jako výhradní financovatel služeb. Sociální práce je postupně modernizována, což se vyznačuje uplatňováním stejných kritérií (kontrakt, výkonnost, flexibilita či rentabilita) jako v jakékoliv jiné oblasti (Holasová, 2012). Dochází ke snižování veřejných výdajů, ke krizi veřejných financí, snižování

dotací pro organizace sociální práce atd. Svou roli zde hrají také subjekty sociální či solidární ekonomiky. A to roli, která je pro kritiky těchto konceptů většinou trnem v oku. Subjekty sociální a solidární ekonomiky totiž mohou být vnímány jako jedny z nástrojů nových trendů a fenoménu přesouvání odpovědností ze státu na jednotlivce, skupiny, komunity, a snižování výdajů sociálního státu či spíše toho, co z něj zůstalo. Jelikož subjekty sociální a solidární ekonomiky přijímají do určité míry za své některé kapitalistické prvky (ač je to z důvodu snahy o dosažení tzv. „přebytku“ pro účely dosahování stanovených sociálních či environmentálních cílů), mohou být vnímány jako jakési „nebezpečí“ přicházející z prostředí trhu. Původ konceptů a zakotvení těchto organizací v rámci sektorů by spíše mohl vypovídat o opaku. Tyto subjekty se nacházejí na pomezí sektorů a jsou spojovány s tzv. občanskou společností, jakožto iniciativy vycházející z komunity, ze skupiny, z občanské iniciativy, a to na základě identifikovaných potřeb. Tyto potřeby často vyplývají ze situace, která je výše popsána, z neschopnosti dále adekvátně odpovídat na poptávku po sociálních službách a řešit problematiku nezaměstnanosti či nezaměstnatelnosti znevýhodněných osob.

V sociální práci se rovněž začíná objevovat pojem businessologie, kterému se věnuje John Harris (2003), který o tomto pojmu hovoří v souvislosti s myšlenkou přetváření sociální práce směrem k vytváření kapitalistických obchodních společností. Tento trend, který dle autora není ani zdaleka neutrální, ale naopak neúprosně pohlcuje všechny části společnosti a všechny profese včetně sociální práce, má dva hlavní charakteristické znaky. Jednak je zde zastřešujícím tvrzením, že má businessologie řešení na jakékoliv sociální či ekonomické problémy dané země, a také že v souladu s těmito řešeními mají politici a manažeři právo na autoritu a moc nad sociální prací a mohou tak podryvat ostatní profesionální či jiné zdroje moci.

Úvaze nad vztahem sociální práce a současného ekonomického systému se věnuje také Susanne Elsen (2010) která upozorňuje, že je v současnosti tento vztah v rámci vědeckého diskurzu redukován na otázku požadavků na vytvoření tržně-řízených sociálních služeb či na problematiku aplikace nástrojů a standardů obchodního managementu na sociální a zdravotní služby. Naproti tomu je upozadována perspektiva zaměřena na vznik a distribuci hodnot ve společnosti, na participaci členů společnosti na společenském blahobytu, jež vytvořila, či perspektiva zaměřena na umístění sociální politiky i sociální práce v tomto kontextu.

SOCIÁLNÍ A SOLIDÁRNÍ EKONOMIKA

Koncepty sociální a solidární ekonomiky jsou v kontextu výše zmíněných problémů, jež se vyskytují v dnešní společnosti, jedny z alternativních možností, jak k těmto problémům přistupovat, jak je zmírňovat a postupně za pomoci dalších opatření a podpory dalších organizací či institucí také účinně řešit jejich důsledky. Oba koncepty se v poslední době přesunují čím dál tím častěji do středu pozornosti. Činností subjektů sociální a solidární ekonomiky se zabývá mnoho organizací, včetně organizací výzkumných. Není tak divu, že je dnes k dispozici celá řada definic a vymezení, což v důsledku vede k celé řadě nejasností. V tomto příspěvku bude

uvedeno jen několik základních a stručných definic, které hlavní myšlenky konceptů dobře vystihují.

V rámci projektu NTS C CIP EQUAL byla sociální ekonomika definována jakožto „souhrn autonomních soukromých aktivit, uskutečňovaných různými typy organizací, jejichž cílem je služba členům nebo místní komunitě především prostřednictvím podnikání.“ Dále zde byly definovány oblasti působení sociální ekonomiky, a to v souvislosti s otázkami zaměstnanosti, sociální soudružnosti a místního rozvoje. Důležitým prvkem sociální ekonomiky je koncept trojího prospěchu, a to ekonomického, sociálního a environmentálního. Definice také poukazuje na možnost aktivního zapojování občanů do rozvoje regionu, na užívání případného zisku k rozvoji aktivit organizace a pro potřeby místní komunity, či na snahu o maximální zapojení členů/pracovníků do rozhodování v podniku. K sociální ekonomice může být rovněž obecněji přistupováno jako k „alternativě mezi tržním kapitalismem a státním socialismem“, či jinými slovy jako ke „státnímu kapitalismu“ (Franz, 2012)

Solidární ekonomika bývá autory vnímána dvěma způsoby, a to jako přístup anebo jako hnutí. Solidární ekonomika jako přístup „stanovuje všechny aktivity produkce, distribuce a spotřeby, které přispívají k demokratizaci ekonomiky založené na občanské angažovanosti („commitments“) jak na lokální, tak i globální úrovni... Zahrnuje různé formy organizace, které populace užívá k vytvoření vlastních prostředků práce či k tomu, aby měla přístup ke kvalitnímu zboží nebo službám, a to v prostředí založeném na reciprocitě a solidaritě, které propojuje zájmy jednotlivce se zájmy kolektivními“ (Allard, Matthaey, 2008:6). Solidární ekonomika jakožto hnutí bývá spojována s budováním alternativní praxe, politik a institucí, a představuje reakci na nespravedlivou distribuci blahobytu v rámci společnosti, na rostoucí propast mezi chudými a bohatými lidmi, na exkluzi a nerovnost, ale také na environmentální problémy (Kawano, 2009).

SOCIÁLNÍ DRUŽSTEVNICTVÍ

Itálie je známá jakožto kolébka sociálního družstevnictví s nejdelší historií právního ukotvení sociální ekonomiky v Evropě. Dle Susanne Elsen (2010) se v této zemi nachází mnoho organizací občanské společnosti s rozličným zaměřením či profesními asociacemi, jež se spojily, aby byly lépe schopny čelit opozici ekonomického a politického systému. Vznikly nové socio-ekonomické asociace založené na solidaritě, jež jsou primárně řízeny organizačně schopnými občany, kteří bojují „s a pro“ znevýhodněné lidi a jejich práva na participaci. Tato sdružení, asociace jsou charakteristické dobrovolnou bází, na základě které je formována solidarita mezi členy, kteří jsou mezi sebou v rovnoprávném postavení. Družstva zde skutečně hrají podstatnou roli, a družstva sociální představují důležitou součást strategií zaměřených na řešení otázek zaměstnanosti, ale i poskytování sociálních, vzdělávacích a zdravotních služeb. Zákon, který byl schválen v roce 1991, ustanovil novou formu organizace – sociální družstvo, které bylo spolu se sdruženími, nadacemi a „onlus“ organizacemi zařazeno mezi subjekty sociální ekonomiky. Jedná se o organizace,

jejichž hlavním cílem je „podpořit veřejný zájem, komunitu, lidský rozvoj a integraci občanů skrze jejich zapojení do dvou základních oblastí: do managementu sociálně-zdravotních a vzdělávacích služeb či do realizace různých aktivit (agrikulturních, průmyslových, komerčních, anebo do služeb) zaměřených na pracovní integraci znevýhodněných osob“ (Mazzocco, 2009:47). Sociální družstva je tedy možno rozdělit na družstva typu A poskytující sociální, zdravotní či vzdělávací služby a na družstva typu B zaměřující se na pracovní integraci.

PROJEKT STUDENTSKÉ GRANTOVÉ SOUTĚŽE

Ve výzkumu v rámci studentské grantové soutěže byla pozornost orientována na družstva typu A poskytující sociální služby, a to se zaměřením na organizace v severní části Itálie. Hlavním cílem výzkumu bylo vytvořit pracovní definici sociální práce praktikované ve vybraných italských sociálních družstvech typu A poskytujících sociální služby, a to pro účely disertační práce, která je rovněž orientována na toto téma. Výzkumná otázka byla formulována následovně: „Jak zní definice sociální práce v italských sociálních družstvech založená na analýze dokumentů a konstrukcích vytvořených komunikačními partnery? Pro sběr a analýzu dat byla zvolena kvalitativní strategie, technika rozhovoru pomocí návodu s prvky zakotvené teorie, a to konkrétně kódování. Rozhovory byly realizovány se zástupci 9 vybraných italských sociálních družstev typu A poskytujících sociální služby. Zástupci z těchto organizací měli různý profesní profil. Organizace byly vybírány ze seznamů sociálních družstev, které byly vypracovány lokálními konsorcií (organizacemi sdružujícími sociální družstva), přičemž pro tento výběr byly reflektovány rovněž dostupné informace o jednotlivých družstvech na internetových stránkách organizací. Celkem bylo telefonicky či e-mailem kontaktováno 50 organizací, avšak s realizací rozhovoru nakonec souhlasilo pouze 9 z nich. Mezi plánované výstupy patřily dva články v odborných periodících, brožura o družstvech, ve kterých byl realizován rozhovor, a aktivní účast na konferenci 6th Congress of Social Work v Moravských Toplicích.

Mezi nejdůležitější výsledky výzkumu patřila identifikace dvou přístupů k sociální práci vykonávané ve vybraných sociálních družstvech, a to:

- sociální práce jakožto profese vykonávána osobou sociálního pracovníka,
- sociální práce v obecnějším smyslu jakožto pomoc, podpora a asistence, která může být vykonávána sociálním pracovníkem, ale i pracovníkem s jiným profesním profilem.

Pro tyto dva přístupy k vnímání sociální práce byly vymezeny charakteristické činnosti. Pro přístup „sociální práce jako profese“ byly specifické činnosti, jako je case management, doprovod klienta k soudu či spolupráce sociálních pracovníků z různých sektorů. U sociální práce vnímané v obecnějším smyslu byly za charakteristické aktivity považovány zplnomocnění a podpora iniciativ a aktivit klientů. Oba přístupy nicméně sdílely i společné aktivity, a to síťování, hájení zájmů

klienta, rozvoj vzájemné pomoci a podpory, role mediátora mezi klientem a společností.

Dále byly identifikovány dvě důležité kategorie, jež ovlivňují praxi sociální práce ve vybraných italských sociálních družstvech. Těmi jsou:

- problémy s financováním ne-ziskových organizací poskytujících sociální služby,
- měnící se charakter sociálních problémů klientů, což vyžaduje nové přístupy, techniky, metody.

Na závěr byla autorkou na základě analýzy dokumentů a dat z realizovaných rozhovorů vytvořena pracovní definice sociální práce uplatňované ve vybraných sociálních družstvech, která zní: sociální práce zde uplatňovaná reaguje svými činnostmi, zaměřením a cíli na změny ve společnosti, a usiluje nejen o nalezení inovativního řešení problémů a nepříznivých situací klienta či zmírnění důsledků těchto problémů, ale především o nalezení řešení, které by bylo „udržitelné“, a to jak ve vztahu ke klientovi, tak i ve vztahu ke komunitě a společnosti jako takové. Mezi zásadní principy sociální práce zde pak patří důraz na integraci klienta do komunity, na vytváření prostoru pro dialog, utváření a kultivaci vztahů vzájemné pomoci a podpory. Co je to však „udržitelné řešení“ v kontextu společnosti, která je v neustálém pohybu, která je plná nejistot a rizik? V tomto smyslu bychom mohli uvažovat právě o inovativních řešeních (nebo přímo o tzv. sociálních inovacích) a o reakci na aktuální potřeby klientů jako o způsobu, jakým je možné se udržitelnému řešení problémů klientů přiblížit nebo jej i dosáhnout. Jedná se však o otázku, která by měla být předmětem intenzivnější diskuze. A to například proto, aby mohly být klarifikovány konkrétní postupy a metody, jež by se daly využít v praxi. Stejně tak by měla být diskutována otázka, jaké konkrétní podmínky vedou k tomu, že je možné takovouto praxi zaměřenou na udržitelné řešení problémů klientů vykonávat (ať již v sociálních družstvech nebo případně i v jiných typech organizace, na které však tento výzkum nebyl zaměřen), protože se jedná o otázku v dnešní době zcela zásadní.

ZÁVĚR

Téma sociální a solidární ekonomiky a uplatnění sociální práce v organizacích působících v této oblasti je zatím velice málo prozkoumáno. Výzkum, který byl v rámci SGS realizován, přinesl mnoho otázek vyplývajících z jeho výsledků a rovněž inspiraci pro podrobnější analýzu dat v rámci disertační práce. Je však zřejmé, že se jedná o zajímavé a aktuální téma, které může být pro sociální práci relevantní v době, kdy je její budoucnost ne zcela jasná a ne zcela optimistická. Rychlý rozvoj a šíření myšlenky sociální a solidární ekonomiky jsou reakcí na změny ve společnosti a potřeby z nich vyplývající. I sociální práce se může dále rozvíjet, pokud ale nalezne své ukotvení a roli ve společnosti, která se možná pomalu, ale jistě, blíží k transformaci hodnot, přístupů k řešení a struktury společnosti.

LITERATURA

- ALLARD, J., MATTHAEI, J. 2008. Introduction. In: ALLARD, J., DAVIDSON, C., MATTHAEI, J. (Eds.). *Solidarity Economy: Building Alternatives for People and Planet*. Chicago: ChangeMaker Publications, 1–16.
- BAUMAN, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- BECK, U. 2004. *Riziková společnost*. Praha: SLON.
- ELSEN, S. 2010. *Social Work and Community-Based Social Economies Reflections on the Task of Socio-Political Development* [online]. Socioeco.org. [1. 5. 2017]. Dostupné z: http://base.socioeco.org/docs/_index101.pdf
- FRANZ, H. W. et al. 2012. *Challenge Social Innovation: Potentials for Business, Social Entrepreneurship, Welfare and Civil Society*. New York: Springer.
- GIDDENS, A. 2003. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- HAMILTON, C. 2003. *Growth fetish*. Sterling, Va.: Pluto Press.
- HARRIS, J. 2003. „Businessology“ and Social Work. *Social Work and Society* [online]. 1(1) [1. 5. 2017] Dostupné z: <http://www.socwork.net/sws/article/view/259/438>
- HOLASOVÁ, V. 2012. Sociální práce jako nová tržní příležitost? *Sociální práce/ Sociálna práca*, 12(2), 126–137.
- KAWANO, E. 2009. *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet; Papers and Reports from the 2009 U. S. Forum on the Solidarity Economy*. Amherst, MA: Center for Popular Economics.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: SLON.
- MAZZOCCO, V. 2009. Cooperatives and Social Enterprises in Italy. In: ROELANTS, B. (Ed.). *Cooperatives and Social Enterprises. Governance and Normative Frameworks*. Brussels: CECOP-CICOPA, 47–52.
- NAVRÁTIL, P. 2011. Prekérnost teorií v sociální práci v pozdně moderní době. In: TRUHLÁŘOVÁ, Z., LEVICKÁ, K. (Eds.). *Od teorie k praxi, od praxe k teorii. Sborník z konference XIII. Hradecké dny sociální práce*. Hradec Králové: Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, 14–29.

JARNÍ ŠKOLA 2017

Sborník příspěvků z mezinárodní konference Jarní škola sociální práce, která se konala ve dnech 4. – 7. 4. 2017. Na mezinárodní konferenci Jarní škola sociální práce prezentovali své příspěvky studenti a studentky doktorského studijního programu v rámci udržitelnosti projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií*, č. CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Editoři: Marie Špiláčková, Barbora Grundělová

Počet stran: 51

Vydání: první

Místo a rok vydání: Ostrava 2017

Vydavatel: Ostravská univerzita
Fakulta sociálních studií
Dvořákova 7
701 03 Ostrava

ISBN 978-80-7464-927-1